

SZAKDOLGOZAT

Szabó-Berkó Ildikó

**Gödöllő
2025**

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Szent István Campus
Vadgazdálkodási és Természetvédelmi Intézet
Természetvédelmi mérnöki alapképzési szak

A jászberényi Hajtapuszta és a Hajta-mocsár
tájhasználat-története

Belső konzulens:	Dr. Saláta Dénes egyetemi docens
Külső konzulens:	Németh András természetvédelmi örkerület-vezető
Készítette:	Szabó-Berkó Ildikó GEW7M6 levelező tagozat
Intézet/tanszék:	Vadgazdálkodási és Tájgazdálkodási Intézet Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Tanszék

Gödöllő

2025

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	4
2. Célkitűzés.....	5
3. Szakirodalmi áttekintés.....	6
3.1. A magyar tanyavilág kialakulásának története.....	6
3.2. A vizes élőhelyek és mocsarak szerepe a tájban.....	7
3.3. Jászság.....	9
3.4. A jász nép történeti kialakulása és letelepedése.....	12
3.5. Jászberény.....	12
3.6. Jászsági tanyák.....	13
4. Anyag és módszer.....	16
5. Eredmények.....	18
5.1. A tanyaszerkezet korai állapota – 18. század.....	18
5.2. A tanyavilág fejlődése 19. században.....	22
5.3. A 20. század eleje.....	25
5.4. A 20. század közepe.....	28
5.5. A 20. század végétől napjainkig.....	31
5.6. Hajtapusztá napjainkban.....	33
5.7. A természetvédelem szerepe a Hajtán.....	36
5.8. Terepbejárás, terepi tapasztalatok.....	45
6. Következtetések és javaslatok.....	47
7. Összefoglalás.....	49
8. Köszönetnyilvánítás.....	50
9. Mellékletek.....	51
10. Forrásjegyzék.....	53
11. Nyilatkozatok.....	57

1. Bevezetés

A táj nem pusztán földrajzi tér. Őrzi a múltunk és a történelmünk lenyomatát, az itt élt emberek emlékeit, és az emberi sorsokat. A tanya a magyar vidék jellegzetes településformája. Főként az Alföldön meghatározó, városok és falvak határában található magános település. A tanyák nem csupán lakóhelyek, önálló gazdálkodási egységek, jellegzetes gazdasági, kulturális és társadalmi rendszert alkottak. Kialakulásuk és későbbi fennmaradásuk összefüggött természeti adottságaikkal, az ott kialakult birtokviszonyokkal, a történelmi és társadalmi átalakulásokkal, valamint a mezőgazdaság fejlődésével.

Szakedolgozatom megírását részben szakmai érdeklődés, részben személyes kötődés inspirálta, hiszen évekig éltem a jászberényi Hajta melletti Öregerdón, tanyán. Jászberényiként, bár nem itt születtem, fontosnak tartom a helyi értékek óvását és megismertetését. Azt gondolom Hajtapuszta nem csupán helyi érdekesség, egy gazdálkodási terület, hanem a jászberényi identitás része, hiszen láthatjuk hogyan formálja az ember a tájat, és a táj miként formálta az itt élő embereket.

A helyi tájak történeti feltárása és a múlt megértése nagyon fontos, hogy valódi kapcsolatunk legyen a környezetünkkel, ezáltal legyen felelősségérzetünk a jövőnk iránt. Ezért választottam szakedolgozatom témájának a magyar tanyák helyzetének történeti vizsgálatát, különös tekintettel Hajtapuszta térségére. Remélem, hogy dolgozatom hozzájárul ezen táj múltjának megértéséhez, és segít megőrizni értékeit egy olyan korban, ahol a tanyavilág sok helyen eltűnni látszik.

2. Célkitűzés

A dolgozatom egyik fő célja, hogy feltárja a tanyás településszerkezet kialakulását, fejlődését és jelenlegi helyzetét Magyarországon, kiemelt figyelmet fordítva a Jászságra és a jászberényi Hajtapusztára. Ez a terület különösen izgalmas esettanulmányként szolgál, hiszen egyaránt jelen vannak benne a történelmi múltból származó tanyásodási folyamatok, valamint azok a modern kihívások, amelyek a 20–21. század során alakították a vidéki térszerkezetet.

A dolgozatom tájhasználat-történeti megközelítést alkalmaz, katonai felmérések térképein, kataszteri- és egyéb térképeken, valamint néprajzi és helytörténeti forrásokon keresztül mutatja be a területet. Különös tekintettel a tanyák kialakulását befolyásoló tényezőkre, a térbeli szerkezet alakulására és a funkcionális változásokra. Hajtapusztá példáján keresztül mutatom be miként alakult ki a tanyavilág, és az elmúlt két évszázad során milyen módon alkalmazkodott a gazdasági és társadalmi változásokhoz.

A dolgozatomban elsőként a tanyás településszerkezet kialakulását vizsgálom országosan, majd rátérek a történeti térképi források elemzésére, a tanyák gazdasági és társadalmi szerepére, a politikai változások hatásaira, valamint a jelenkori helyzetüket fejtem ki, külön kitérve a vidékfejlesztési lehetőségekre.

Úgy gondolom, hogy a választott téma eléggé aktuális, hiszen a tanyák nem csak múltbeli örökségünk, hanem a fenntartható vidékfejlesztés, a tájhasználat és a kulturális örökségvédelem szempontjából is kulcsfontosságúak. A vizsgálat révén szeretnék hozzájárulni a tanyák szerepének újragondolásához a mai magyar vidéken.

Mivel a jászberényi Hajta egy természetvédelmi területet is rejt, a dolgozatom másik célja a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület bemutatása.

3. Szakirodalmi áttekintés

3.1. A magyar tanyavilág kialakulásának története

A magyar tanyavilág kialakulása egy komplex történeti, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamat, amely több évszázados fejlődés eredménye. A tanyák kialakulásához számos tényező járult hozzá, mint például a földrajzi adottságok, a mezőgazdasági termelés formái, a társadalmi és gazdasági változások, valamint a földbirtoklás módja. Az alábbiakban részletesen bemutatom a tanyás településrendszer történeti háttérét és fejlődését Magyarországon.

Mi is az, hogy tanya? A tanya, mint nemzeti érték, tradicionális gazdálkodási létforma. (Hungarikumok Gyűjteménye–Magyar Értéktár), kulturális örökség. A tanya: *„az Alföld egyedülállóan tipikus vidékies településformájának tekinthető településképződmény, mint külterületi lakott hely.”* (Hungarikumok Gyűjteménye–Magyar Értéktár)

Bár az első mezei kertek a 14. században már kialakulhattak, tanyavilágunk kialakulását a 15-16. századtól számíthatjuk (Horváth, 1985). Régi elnevezése szállás, az Alföld magányos települései, ezek a gazdaság középpontjai voltak és a haszonállatok telelőhelyei. Itt történtek a nyári mezőgazdasági munkálatok pl. kaszálás, földművelés. Általában akol, istálló, kunyhó állt rajtuk, nem itt éltek, hanem a falvakban, csak annyi időt töltöttek kint, amennyit az elvégzendő feladat megkívánt. Főként férfiak, szolgálégények, és gazdafik tartózkodtak itt, az istállóban aludtak, ott is főztek. Kialakulásához a mezőgazdaság fejlődése vezetett. Későbbiekben ahogy fejlődött a mezőgazdaság, már nők is tartózkodtak a tanyákon. Lakóházak épültek, de a fő szállásuk a faluban maradt, és csak nyárra költöztek ki a tanyára. A középkorban, a feudalizmus alatt kialakultak a nagybirtokok, ezek adták alapjait a későbbi magyar mezőgazdasági struktúráknak. 1100-as évek végén a mezőgazdasági termelés hatására megjelentek az első kisebb falusi településeink. A növekvő népesség eltartásához másfajta mezőgazdasági módszerek kellettek, létrejött a vetésforgó. Ehhez területet kellett növelni, megkezdődött az erdők kivágása.

A középkori települések kialakulása során a települések magját a várak és a hozzájuk kapcsolódó földbirtokok képezték, ahol a földesurak birtokolták a termőföldeket, és az ott élő jobbágyok dolgoztak a földeken. A rendszeres birtokos, feudalista gazdálkodás és a természetes erőforrásokkal való gazdálkodás szükségessége a későbbi tanyás településszerkezetek kialakulásának alapjait képezte.

A tanyás településszerkezetek kialakulása szoros összefüggésben áll a társadalmi rangsorral és a földrajzi elhelyezkedéssel. A tanyák alapvetően a vidéki gazdálkodás fenntartásában, a földművelésben és az állattartásban játszottak szerepet. A tanyaközpontok sok

esetben kis, családi birtokok voltak, és a gazdasági élet az itt élő családok önálló munkájára épült. A nagybirtokok mellett a kisebb gazdaságok is sikeresen működtek, és a paraszti réteg a közvetlen földművelés révén biztosította a megélhetését.

A magyar tanyavilág kialakulása és fejlődése szoros összefüggésben áll a mezőgazdaság és a társadalmi-gazdasági változásokkal. A középkori feudalizmus, a török hódoltság és a későbbi gazdasági fejlődés mind hozzájárultak a tanyás településszerkezetek elterjedéséhez, amelyeket a 19. századra a mezőgazdaság központi részévé tettek. Bár a 20. században a tanyák szerepe csökkent, ezek a települések még mindig fontos részét képezik a magyar mezőgazdaság történetének és kultúrájának.

3.2 A vizes élőhelyek és mocsarak szerepe a tájban

Az utóbbi évtizedekben a vizes élőhelyek kutatásának fókuszja egyre inkább azok helyreállítására és a rehabilitációra irányult. A sikeres helyreállítás alapfeltétele, hogy pontosan ismerjük e területek szerkezetét és működését, hiszen csak ezekre a tudományos ismeretekre lehet megbízható rehabilitációs programokat építeni. Vizes élőhelyek pusztulása nem csak Magyarországon, hanem világszerte probléma. Ezekben az élőhelyeken óriási erőfeszítéseket tesznek, hogy visszaállítsák az eredeti funkciókat és az ökoszisztéma szolgáltatásokat, amiket nyújtanak (Millennium Ecosystem Assessment 2005).

A körülöttünk levő táj legértékesebb és legdinamikusabb részei a vizes élőhelyek. Fontos szerepük van a biodiverzitás fenntartásában, a tápanyag körforgásban és a vízháztartás szabályozásában.

A vizes élőhelyek a legsebezhetőbb természeti rendszerek közé tartoznak, és az erdők mellett világszerte ezek szenvedték el a legnagyobb mértékű pusztulást és átalakítást. Európában a Kárpát-medence különösen érintett, mivel a folyószabályozások és a lápok, mocsarak lecsapolása következtében hatalmas területek tűntek el. Míg Magyarországon korábban a terület közel 25%-át ártér borította, napjainkra ez az arány 2% alá csökkent (Szabó, 2005).

A magyarországi vizes élőhelyek területe napjainkra jelentősen lecsökkent. Az Alföldön a felszíni vízborítás míg az 1800-as években 22% volt, ez 1925-re 7%-ra csökkent, majd az 1980-as évekre pedig 5%-ra süllyedt (Rakonczai, 2000). Ennek fő okai a folyószabályozás és a különböző lecsapolási munkálatok, a klímaváltozás és az ipari szántóföldi művelés. A folyószabályozási munkák miatt az éghajlati viszonyok is kezdtek megváltozni, hiszen a vizes területek párologtatása szükséges a helyi mikroklíma kialakításához (Somogyi, 2000). Az emberi hasznosítás miatt a vizes élőhelyeket már régóta le is csapolják, ami hatással

van a tápanyagkörforgásra, az üveghatású gázokra és a biodiverzitásra (Zedler & Kercher, 2005).

A mocsarak, mint pl. a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület változó kiterjedésű, sekély, labilis vízforgalmú, szemi- vagy asztatikus típusú, rendszerint kiszáradó vízterek. Feltöltődéssel keletkeztek, felületük nagy részét nagytermetű mocsári növényzet borítja pl. nád, gyékényfajok, káka- és sásfajok. Néhol látható nyílt víztükrök. Élőhelyei az itt fészkelő, szaporodó, pihenő vagy telelő madaraknak, kételtűeknek és halaknak. (wikipedia)

Ökoszisztéma-szolgáltatásai közül kiemelném a rekreációt, a madármegfigyelést, az oktatást (Xu et al. 2020). Segíthetnek a talajvíz és a felszíni víz megtartásában, ez különösen a száraz időszakokban fontos. Mikroklimatikus hatásuk helyileg hűti a környezetét a nagy kipárolgás és a vízfelület miatt. A talajvíz közelsége és a dús növényzet csökkenti a hőingadozást – ez az ún. „oázis hatás”. Stabilizálják a környező szárazföldi ökoszisztémák mikroklimáját, így ebből a helyi mezőgazdaság is profitál, hiszen csökkenti a kiszáradás mértékét. A mocsarak akár 4-5 fokkal is csökkenthetik a környező levegő hőmérsékletét (Gayle, 2024). Ez a hűsítő hatás néhány száz méterre terjed csak ki. A biológiai sokféleségre és az ökoszisztéma szolgáltatásokra negatív hatással van az élőhelyek lecsapolása, majd mezőgazdasági célokra való hasznosítása. (Kozma et al., 2023)

A tájtörténeti vizsgálat célja ebben az esetben az, hogy feltárja a múltbéli vízrajzi viszonyokat és a tájhasználatot, felidézze a régi vizes élőhelyek egykori állapotát és kiterjedését (Biró, 2013), rávilágítson azokra a társadalmi és természeti folyamatokra melyek a mai látható táj kialakulásához vezettek. A katonai felmérések, térképek, egyéb írott források megmutatják, hogyan változtak ezek az élőhelyek. A kapott eredmények összevetése segít megérteni, hogy milyen eszközökkel és milyen mértékben érdemes egy korábbihoz nagyon hasonló állapotot visszaállítani (Zilinszky & Timár, 2013).

A vizes élőhelyek rekonstrukciója nem pusztán természetvédelmi cél. Mérsékli a klímaváltozást negatív hatásait, ezáltal növeli a táj vízmegtartó képességét, csökkenti az aszály kialakulásának lehetőségét, pozitív hatása van a biodiverzitásra. A tájtörténeti vizsgálatokra alapozott rekonstrukció hídként szolgál a múltunk és a jövőnk között. Biztosítja, hogy az így helyreállított élőhelyek hosszú távon fenntarthatóak és ökológiailag stabilak, működőképeseek legyenek.

Erre jó példa a Kis-Balaton Vízvédelmi Rendszer, mely a 20. század végén indult el, és a mocsaras területek helyreállítását célozta meg. Itt a tájtörténeti adatok segítettek az optimális vízszint meghatározásában. A terület ismét fontos szerepet tölt be a Balaton vízminőségének biztosításában, illetve fontos élőhelye madárfajoknak is (Istvánovics et al., 1995). További jó példa a Kis-Sárrét nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyeinek vizsgálata térképeken keresztül (1860-2008-ig). Ezen térképek vizsgálata megmutatja, miként változtak

ezek a vizes élőhelyek a különböző időszakokban, ezzel hozzájárulva az értékes élőhelyek megőrzéséhez (Uj et al., 2015).

A társadalom szorosan kapcsolódik a vizes élőhelyekhez, így azok változásain jól megfigyelhetőek a társadalmi és környezeti kölcsönhatások. Ezeket a változásokat úgy tudom a választott területen bemutatni, ha megismertetem először a kialakulását a tágabb környezetétől haladva befelé.

3.3. Jászság

Alföldünk látszólagos síksága számtalan titkot rejt, csak annak tűnik egyhangúnak, aki közömbösen tekint rá. Valójában rendkívül változatos, jellegzetességei csupán a felületes szemlélő számára egyformák. Három nagytája van: Duna–Tisza köze, Tiszántúl és a Mezőföld.

A Duna–Tisza közén négy tájegység:

- Jászság,
- Kiskunság,
- Bácska,
- Sárköz.

A Tiszai Alföld sajátos, egyedi arculatú kistája a Jászság, mely több millió éve formálódik, egészen a holocén kezdetétől, és jelentős változások útján jutott el a mai tájképi formájáig. A Jászság, földrajzi nevén Zagyva-medence (újabb neve Alsó-Zagyva sík), az Alföld északnyugati részében található tájegységünk. A Tisza jobb oldalán elterülő, a tiszai síksághoz tartozó öböl. Felszíne finoman egyenetlen, szinte sík vidék, mely a jászberényi térségben található mélypontjáig mindkét oldalról lépcsőzetesen lejt. Vízhálózatának tengelye ez a süllyedék. (Buschmann, 2009)

Földrajzi elhelyezkedése

A Jászság olyan teknő-szerű tájegység, amely geomorfológiailag elhatárolható a környező területektől, és sajátos, önálló szerkezeti tulajdonságokkal is rendelkezik. Mélyszerkezeti vonalak adják földtani határait, felszíni határai az idők során elmosódtak. Földrajzi helyzetét tekintve geomorfológiailag, zoológiailag és botanikailag a Tiszai Alföldhöz (cirsium) tartozó kistáj. Amely a dél felé lehúzóódó Gödöllői-dombság keleti oldalától a Tarna pleisztocénban keletkezett hordalékkúpjáig, északról a Mátra által határolva, egészen Szolnokig tart. (Buschmann, 2009)

Felszín és talajok

A területet a Zagyva, a Galga és a Tarna folyók hordalékaiból képződött törmeléklejtők és kúpok alakították. Ezek a folyók évmilliók alatt sok hordalékot szállítottak a tájra – a gödöllői pannon hátságról a Tápió, a Mátrából a Gyöngyös, a Bene és a Tarnóca patakok. Ezek fölé a szél mederkifúvásokból futóhomokot, nagyobb részben a Würm glaciális alatt lösz rakott – egységes felszíni lösztakaró képződött. A pleisztocén végén, de főleg az ó-holocénban jelentős változások következtek be a tájban. Az északkeleti alföldi részekkel egyidőben a Szatmár-Beregi síkság, a Bodrog- és Rétköz és a Jászság közepe is egyre inkább megsüllyedt. Ez a süllyedés a kistáj peremén folyó Zagyvát és a Tarnát mellékfolyásaikkal fokozatosan odaterelte. A Jászberény-térségi mélyedésben egyesült vizek a gyenge lejtősülés miatt, a lefolyási viszonyaik olyan rosszakká váltak, hogy megrekedtek, és óriási területeket tartottak víz alatt időszakosan vagy állandó jelleggel, majd ezeket a területeket feltöltötték a hordalékaikkal. (Buschmann, 2009)

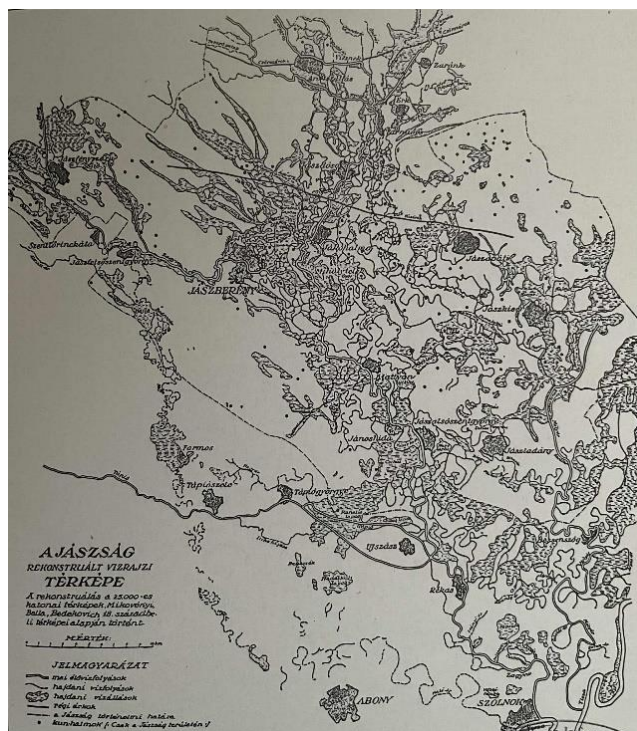
Az elvizesedett környezet és a rajta keresztülfutó folyók gyakori mederváltozásai az infúziós lösz kialakulásának kedveztek, valódi lösz már csak kevés helyen található, az is csak a peremi részeken, illetve a területen foltokban a felszínen pl. Hajta.

A vízjárta lösz vályogosodott, a mélyedésekbe löszös iszap és futóhomokos agyag rakódott. Viszonylag egységes, szerkezetes csernozjom szerű fekete talajokat képzett. A magasabb részeken lassan humuszosodó futóhomok, löszös homok és homokos lösz található. Ez az igen gyenge tagoltságú, alacsony, egyenletes síkság átlagosan 87-95 méter tengerszint feletti magasságú, csak a lösz- és homok takarta peremén emelkedik 100 méter fölé. Főbb talajformái a típusos réti, a csernozjom jellegűek, öntés, és a peremszéli lösz és homoktalaj. A perem részeken felhalmozódott lösz és löszös homok a terület belseje felé haladva egyre inkább átalakul agyagos, majd iszapos löszbe. legvégül ez a lösz nagy foltokban elszikesedik, melyet a 19. században végzett folyószabályozási- és lecsapolási munkálatok tovább növeltek.

A Jászságban ma már csak elvétve találni természetes körülményeket őrző területeket. Ezek a maradványterületek a mezőgazdaság számára alkalmatlanok, illetve legeltetés és kaszálás vagy árvízvédelmi okok miatt maradhattak fent. Ezek a kis menedéket jelentő területdarabkák megőrizték történelmi eredetüket, zoológiailag, botanikailag és tájképileg a legértékesebbek. (Buschmann, 2009)

Vízrajz

A terület vízrajza a holocéntől hatalmas változásokon ment keresztül (1. ábra). A peremrészeken futó folyókat a medence süllyedése eltérítette az eredeti folyási irányuktól, és a belső rész felé vonzotta. Útjaik során nagy kiterjedésű laposokat, mocsarakat hagytak hátra. Áradásaikkal időszakosan tápláltak vizes réteket, csodálatos vadvízországot hozva létre, amin csak az 1800-as években elkezdődött vízrendezés változtatott.

1. ábra: A Jászság rekonstruált vízrajzi térképe (Fodor, 1942)

Éghajlat

Az Alföld és benne a Jászság éghajlata kontinentális. Mivel szinte fátlan, ezért mezo- és mikroklímában szegény, mérsékelten száraz, Magyarország területének csapadékban egyik legszegényebb területe. Az évi hulló csapadékmennyiség igen alacsony, ezért gyakori a vízhiány, napjainkra fokozódott az aszályos napok száma is. Innen is látszik, hogy az egykori vízi világot nem a hulló csapadék mennyisége tartotta fent, hanem a domborzat viszonyai. A besüllyedt területre futó folyók vizei, a csökkent folyási sebesség és a talajok szerkezete, amely nem engedi át a vizet. Fő folyója a Zagyva, amely kezdetben nem a mai medervonalat követte, a mai Tiszaalpár térségében torkollott be a Duna keleti ágába. Ez az ősmeder Jászberény déli határában egy nagy területű mélyedésben elterülve hatalmas mocsárvilágot alkotott, és tartott fent a múlt század közepéig szinte érintetlen állapotban. Ezt a területet ma Hajta néven ismerjük. (Buschmann, 1995)

3.4. A jász nép történeti kialakulása és letelepedése

Történészek úgy vallják, a jászok földművelő népek voltak, a 13. század elején érkeztek meg Magyarország területére. De az igazság az, hogy betelepedésük a mai napig tisztázatlan. Két lehetséges irányzatot tartanak valószínűnek:

Győrffy György (Széchenyi-díjas történész) szerint, a jászok és a kunok együttes betelepődése nem volt valós. Az alán származású jászok, a mai Magyarország területén, a Pilisben és a mostani Jászság területén éltek. Később a pilisi jászok a magyarságba olvadtak. 1350-ben történt a tömeges áttelepítése a jászoknak a Jászságba, Becsei Töttös pilisi ispán vezényletével, a hevesi várjobbágyok által birtokolt földekre. Győrffy szerint, ezek a falvak voltak az előzményei a későbbi jász szálláshelyeknek. (Bathó et al., 2011)

A másik elgondolás úgy tartja, hogy a jászokat a kunokkal együtt telepítették be a 13. század eleje tájékán. Erre Négyszálláson régészeti bizonyítékot is talált Selmeczi László muzeológus. A temetőben talált régészeti leletek azt bizonyítják, hogy már a tatárjárást követően éltek itt jászok, bár erre nem találtak írásos bizonyítékot. (Selmeczi 2007)

A legelső királyi oklevél, ami a jászokat említi, 1323. március 8-án íródott – a régi magyar krónikák csak a kunok betelepítéséről írnak. Ennek legvalószínűbb oka, hogy a jászokat is kunoknak nevezték és hogy a kunoknak voltak alávetve. A jászok Károly Róbert uralkodása alatt tudtak függetlenedni, és innentől lettek megkülönböztetve hivatalos okiratokban. (Bathó et al., 2011)

A Jászság „fővárosa” Jászberény.

3.5. Jászberény

Berény sok évszázadon keresztül – 14-15. század – nem csak a Jászságnak volt a közigazgatási központja, hanem a jászföldnek is, mint természeti tájnak. Legnépesebb település volt és kiemelkedett kulturális szerepe is.

A keletkezéséről nem sokat tudni, régészeti leletek szerint már a középső kőkortól éltek itt emberek. A Jászság központja a tatárjárást megelőzően kis falu, királyi birtok lehetett, hozzávetőlegesen 20-30 házból állt, mint az összes hozzá hasonló Árpád-kori falu. Elnevezése máig vitatott, talán a magyarokhoz csatlakozott kabarok egyik törzsének nevéből, Berényből keletkezhetett, mely nevű települések szétszórva helyezkedtek el a Kárpát-medencében. Berény szó jelentése lakott hely, település. Esetleg a török eredetű barin-barény szóból ered, melynek jelentése szarvasmarha, szarvasmarhát tartó hely. 1357-ben említik először a város nevét Beren néven, de mintegy ötven névváltozata fordult elő. Helyi néphit azt vallja, hogy Attila királyunk

a Hajtától északra, a mostani Kerekudvar pusztán táborozott és a Zagyva medrében temették el (Bathó et al., 2011).

Jászberény a Zagyva folyó két partján fekszik. Talaja változatos, főleg kötött, agyagos, másik része homok. Mértanilag nem középpont, habár a táj közepén fekszik. A Jászság természeti viszonyai Berény környékén a legtípusosabbak. Itt található a nagy süllyedési középpont ahová a táj vizei összefolynak és egy nagy mocsárra terjednek szét. Itt jelenik meg a másik jellemző tájjelem a homok. Ez a két felszíni forma a mocsár és a homok alkotja Berény határát. Ez a természeti központos helyzete alakította, hogy Berény a Jászságnak nem csak a közigazgatási központja lett, hanem gazdasági, politikai, és történelmi eseményeké is. Mára a térség gazdaságilag egyik legfejlettebb települése, népességét tekintve a legnagyobb városa, lakossága 25.323 fő (2025. január 01.).

3.6. Jászsági tanyák

Az állattartás fontos szerepet töltött be a jászsági és így a jászberényi emberek életében. Hosszú időn, több évszázadon át, az állatállomány nagysága volt a gazdagság alapvető mutatója, ami egyben a megélhetés egyik alapvető alapfeltételét is biztosította. A terület földrajzi adottságai, lápos és mocsaras területek, kanyargó folyók, rétek, gazdag, füves árterek, a 18. század közepéig a legeltető állattartásnak kedveztek, nem pedig a földművelésnek.

A török hódoltság 16-17. század

1536-ban a hódító török had végigdúlta a Jászságot. Buda elfoglalása után (1541) az egész Jászföld a török irányítása alá került. A jász falvakat hűbértartóként a török katonák kapták meg, Berénybe a lovas őrsége rendezkedett be. A hódoltság alatt a jász nép sokszor bujkálni kényszerült a Gyöngyös környéki mocsárosba, vagy a Mátrába, de teljesen sosem néptelenedett el a Jászság. Ebben a zilált időszakban nem voltak jók a körülmények a gazdálkodásra vagy az állattartásra, mégis az itt élők próbálták gazdaságukat fenntartani. Főként juhot, marhát, lovat és disznót tartottak, búzát, lencsét, káposztát, kendert, lent termeltek.

A 17. században nyugalmasabb időszak következett. A török nagyobb lehetőséget adott a gazdálkodásra, állattartásra. Így a háborúk elől elmenekült lakosság szépen lassan kezdett visszatérni, a jószágállomány száma emelkedni kezdett. Egész Jászföld egy hatalmas legelő volt, mintegy 20.000 kat.hold területtel. Az óriási, buja fűvű puszták kedveztek a legeltető állattartásnak. A 17. század végén a Jászság területének 96%-a legelő volt. (Bathó et al., 2011)

A redemptio előtt

A Jászságban az eladatás előtt nem létezett klasszikus értelemben vett jobbágy és földesúr viszony. Másként alakultak a tulajdonviszonyok. A jászok kollektív kiváltságokat kaptak a középkorban katonai szolgálataikért:

- közvetlenül a király alattvalói lettek, nem tartoztak földesúri hatalom alá;
- földjeik közösségi birtokok voltak, a rajtuk gazdálkodó családok használati jog alapján művelhették;
- adójukat nem a földesúrnak, hanem a királynak fizették.

1690-ben a török megszállók végleg elhagyták a Jászságot. Utánuk a pusztítás nyomai látszottak. Elnéptelenedett, pusztává lett területek, hajdan volt falvak helyén sokszor csak a templomtorony vagy a kutak maradtak meg. Az addig művelt szántók parlagon heverték, mivel a folyamatos háborúk miatt veszélyes volt a földeken dolgozni. A mezőgazdasági termelés összeomlott, így a földterületek elgazosodtak, megindult az erdősödés és sok helyen a mocsarasodás is, így gyakran csak az állattartás maradt meg.

Lassan megkezdődött a terület benépesülése, a lakosság kezdett visszaköltözni, hozták magukkal a népes szarvasmarha állományt. A gazdag, dús legelőkön, a hátrahagyott jó minőségű földeken ismét megindult a területek hasznosítása és a mezőgazdálkodás.

A helyi lakosokon kívül a szomszédos megyékből is érkeztek, hiszen vonzó volt a jobbágyok számára az a kiváltságos állapot, hogy a földesúri terhektől mentesülhettek. Hat kun szék (Halas-, Szentelt-, Kolbáz-, Kecskemét-, Kara-, és Hantos-szék) közül kettő, Hantos- és Szentelt-szék teljesen megszűnt.

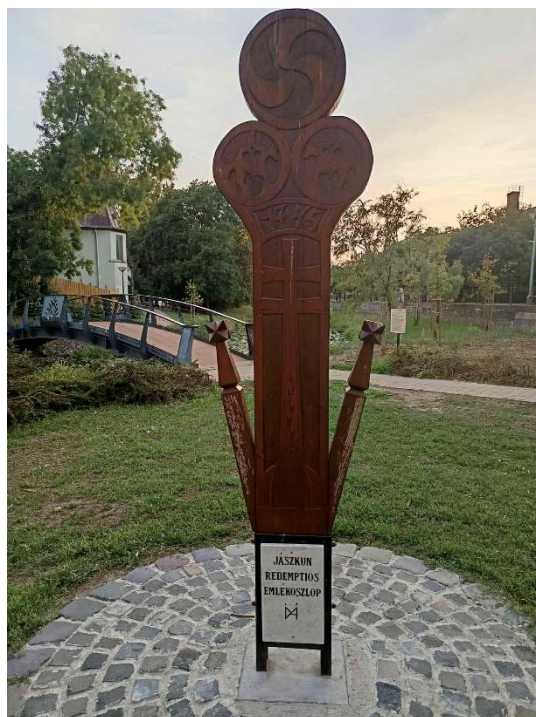
Az itt élő emberek nem sokáig örülhettek a szabadságnak. A Jász-Kun Hármass Kerület (Jászság, Kiskunság, Nagykunság) a bécsi udvar fennhatósága alá került, és az addigi szabad jászok és kunok földjét 1702-ben I. Lipót császár 500.000 rajnai forintért eladta a Német Lovagrendnek. Jobbágysorba kerültek, földesúri fennhatóság alá, elvesztették szabadságukat, adójukat, szolgáltatásaikat a lovagrend szedte be.

„Jasz birin-mezőváros, a Jászság legfőbb városa, kerülete mintegy három mérföld. Folyója a Zagyva (Szagiva), földjei jó minőségűek, kétszer kell szántani. Termesztettek itt búzát, árpát, kölest és zabot, illetve szőlőt. Erdő nincs, de van szántó, rét és legelő”. Ezt olvashatjuk az 1699-ben készült Pentz-féle összeírásban, mely felmérte az eladatás előtt a Jászkun Kerület értékét és adózóképességét (Pethő, 2014)

A redemptio

A jászkun redemptio a 18. századi Magyarország legnagyobb népi összefogása. 1745-ben Mária Terézia beleegyezett a redemptióba. Hosszú küszködés után, több éves gyűjtésből és kölcsönökből, a jászok visszaváltották ősi kiváltságaikat és szabadságukat. A város nagy kiterjedésű pusztákat váltott ki – gazdaságilag és közjogilag is fontos esemény volt. A jászkun kerület 25 települése visszavásárolta a földjeit és a lakosság szabadságát. 1745 földváltóinak-redemptusainak száma 760 fő volt.

Végül az 1745. május 6-án kelt királyi diplomával visszaállították a jászok és a kunok kiváltságait, a pallosjogot, a szabad lelkész- és tisztviselőválasztást, a vámoktól és a földesúri szolgáltatásoktól való mentességet. E diplomát 1745. július 12-én ki is hirdették ünnepélyes keretek között Jászberényben. Az idén volt a 280. évfordulója (2. ábra). (Besenyi, 2018)

2. ábra Redemptio emlékoszlop, Jászberény, saját fotó

4. Anyag és módszer

Dolgozatomban a magyar tanyás településszerkezet kialakulását és átalakulását mutatom be az első katonai felméréstől napjainkig, különös tekintettel a Jászberényen belül elhelyezkedő Hajtapusztá térségére. Ennek érdekében történeti, térképi és földrajzi megközelítést alkalmaztam, amelyet helyi tapasztalatokkal és terepi megfigyeléssel egészítettem ki.

A magyar tanya az Alföld tájkarakterének meghatározó eleme. Vizsgálatát azért tartom nagyon fontosnak, mert évszázadok óta meghatározza az alföldi táj kinézetét. A tanya nem csak egy épület, hanem egy összetett tájhasználati rendszer, mely összekapcsolta az ott élő embereket a földdel. Ezzel egy olyan gazdálkodási rendszert hozott létre, mely alkalmazkodott a hely természeti adottságaihoz, a talajához, a vízrajzához. A tanyavilág változásait történeti térképek alapján követhetők a legpontosabban.

A jászberényi Hajtapusztá tanyás térszerkezetének kialakulása szorosan összefügg a Jászság településtörténetével és a jászberényi külterület-használattal. Ezért a vizsgálatot a Jászság és Jászberény fejlődésének ismertetésével kezdtem el. Ehhez szükséges irodalmi forrásokat a Jászberényi Városi Könyvtárból és az Eszterházi Károly Katolikus Egyetem jászberényi campusának könyvtárából szereztem be. A Jászság kialakulását és történelmét a Szülőföldünk a Jászság (Bathó et al., 2011) című könyv alapján ismertetem. Jászberényhez segítségemre volt a Jászberény története a kezdetektől a reformkorig (Pethő, 2014). Hajtapusztá múltjának és jelenének megértéséhez, a Jászberény-Hajtapusztá (Varga & Varga, 2021), a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület feldolgozásához Buschmann Ferenc könyvei segítettek (Buschmann 1995, 2009). Az írott források feldolgozását vizuális források, elsősorban térképek elemzése követte.

A tájváltozás vizsgálatához a Hadtörténeti intézet és Múzeum Térképtárának és az Arcanum adatbázis Kft. által kiadott digitális és geokódolt térképeit, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának hungaricana adatbázisban található térképeit használtam fel:

- Első katonai felmérés, 1782–1785, méretarány 1:28.800, digitális kiadás Arcanum 2004, online változat arcanum térképek;
- Második katonai felmérés, 1819–1869, méretarány 1:28.800, digitális kiadás Tímár et al. 2006, online változat arcanum térképek;
- Harmadik katonai felmérés, 1869–1887, méretarány 1:25.000, digitális kiadás Biszak et al. 2007, online változat arcanum térképek;
- Magyarország katonai felmérése 1941, 1941–1944, méretarány 1:50.000, digitális kiadás Tímár et al. 2008, online változat arcanum térképek;

- CORONA kémműhold felvétele az 1960-as évekből, forrás Arcanum Adatbázis Kft. és Interspect Kft., online változat arcanum térképek;
- Mappa praedii Egres-Káta ejusq (1774), forrás Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S12 Div. XIII. No. 30., online változat: hungaricana;
- Mappa super regulatione fluviorum, exsiccatione lacunarum et compendiatione viarum ex publico reparandarum territoriaque jasigalia Főény-Szaru, et Felső-Szent-György concernentium (1785), forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S12 Div. XIII. No. 30., online változat: hungaricana.

A vizsgálat időkerete az első katonai felmérés időszakától (18. század vége) napjainkig tart, területi fókuszpontja pedig a Jászság ezen belül a jászberényi Hajtapusztá. Ez a terület történetileg jelentős tanyásodási folyamatok színtere volt. A feldolgozás során a különböző időpontokból származó térképek alapján feltérképeztem a tanyák megjelenését, sűrűsödését vagy eltűnését.

Az első terepbejárás során belső témavezetőmmel a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület jelenlegi helyzetét vizsgáltuk meg, külön figyelmet fordítva a mocsár állapotára. Kerestük a választ arra, hogyan alakítja a tájat a vízhiány? Hogyan változott és változik a növényzet, az állatvilág? Megtekintettük az az első pályázatból készült zsilipet és a tókarandszert, valamint a kilátót is.

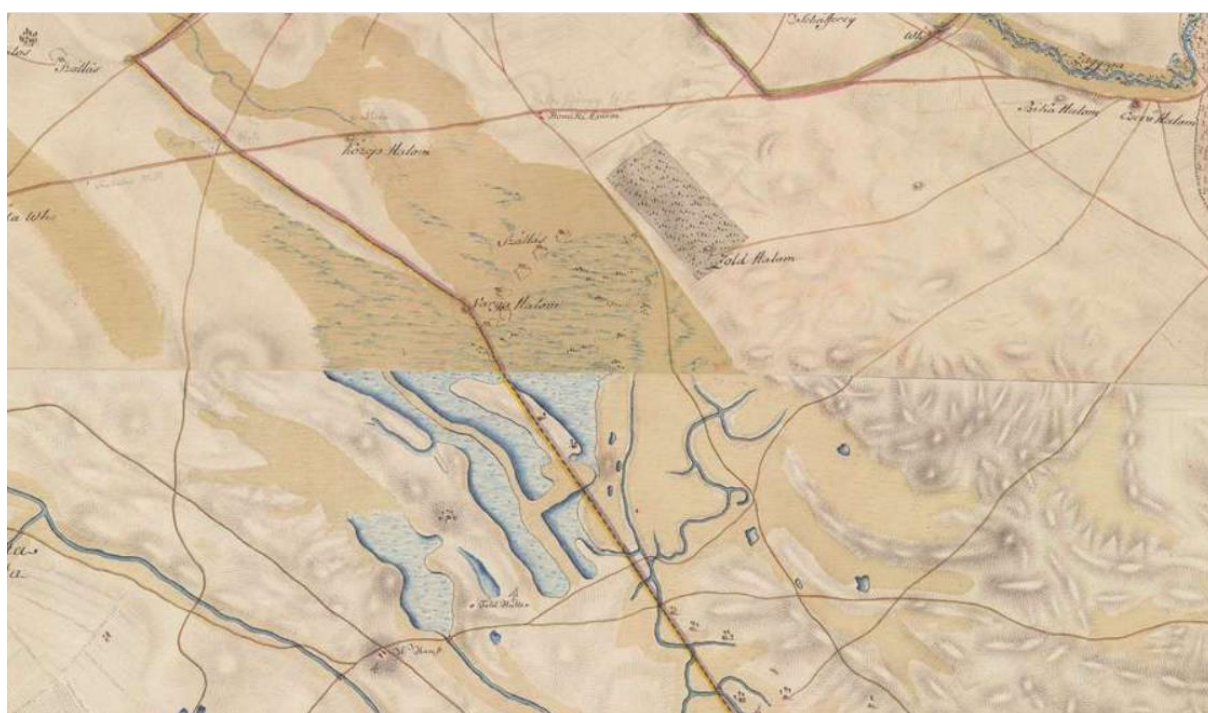
A második terepbejárás során a megmaradt tanyák jelenlegi állapotát és helyzetét tekintettük meg Hajtapusztán, és beszéltek át két kísérőmmel. Földhasználat, gazdálkodási formák, és a vízhiány okozta problémák, amikről beszélgettünk. Megosztották tapasztalataikat és azt, hogy mire lenne szükségük a jövőben.

A választott módszerek célja, hogy lehetővé tegyék a tanyás településszerkezet változásainak pontos nyomon követését és a tájhasználat múltbeli formáinak megértését. A térképek elemzése segít megérteni, milyen környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők határozták meg a tanyák megjelenését, funkcióját és fennmaradását.

5. Eredmények

5.1. A tanyaszerkezet korai állapota – 18. század

A magyar tanyavilág kezdeti formái a török hódoltság idején és a 16. században kezdtek elterjedni, különösen a közép- és kelet-magyarországi területeken. A török hódoltság és az ezt követő háborús helyzetek megnövelték a mezőgazdaságban dolgozó szabad parasztok szükségességét, mivel a háborúk következtében a korábbi települések elnéptelenedtek. Az elnéptelenedett területeken a földek megművelésére új típusú gazdálkodók telepedtek le: a szabad parasztok, akik családjikkal a földek mellett tanyákon éltek.

3. ábra A vizsgált terület elhelyezkedése az Első Katonai Felmérés idején (1782-1785)
(forrás: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, Arcanum Adatbázis Kft., online: arcanum térképek)

Az tanyák a Hajtán a vízjárta területek magasabb részein alakultak ki (3. ábra). A tanyák telkei egészen az időszakosan vízjárta mélyedésekig, az úgynevezett semlyékekig terjedtek. Az épületeket mindig a kiemelkedő hátra építették, és gyakran akácliget védte őket az északi oldalon. Az udvaron árnyékot adó fák (például dió, eper) álltak, míg a környező magasabb térszínen a gyümölcsös és veteményeskert kapott helyet. Ha a tanya birtoktete elég nagy volt, a gazdák rozstot vagy más gabonát is termesztettek, a legelőkön és kaszálókon tartott szarvasmarhákat pedig trágyázásra is használták, hogy az esetleg silány minőségű homokot feljavítsák. Az időszakosan vízben álló alsóbb területek pedig alkalmasak voltak legelőnek, kaszálónak, illetve több tanyán vízi szárnyasokat is tartottak. (Csatári, 2019)

A 17. században, különösen a Habsburg uralom alatti Magyarországon, az egyre bővülő mezőgazdasági területek mellett megjelentek azok a településszerkezetek, amelyek az alapvető földművelési tevékenységekhez szükségesek voltak. Ekkor kezdtek elterjedni a tanyaformák, amelyek a földekhez közel eső, elszigetelt épületek voltak, amelyek a gazdálkodás során az otthonok és a gazdasági műhelyek kombinációját alkották.

A tanya és a kisebb birtokok elterjedése szoros összefüggésben volt a földbirtoklás átalakulásával is. A Habsburgok irányítása és az új birtokrendszer a középkori paraszti közösségek felbomlásához vezetett, amelyek helyébe az egyes birtokosok, főúri családok földjei és az ezekhez kapcsolódó jobbágyok, illetve szabad parasztok telepedtek le. A nagy földbirtokokhoz közvetlenül kapcsolódó településformák formálódása a 18. század elejére tehető. (Bathó et al., 2011)

4. ábra Részlet – *Mappa praedii Egres-Káta ejusq* (1774)
(forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S87 No. 9., hungaricana)

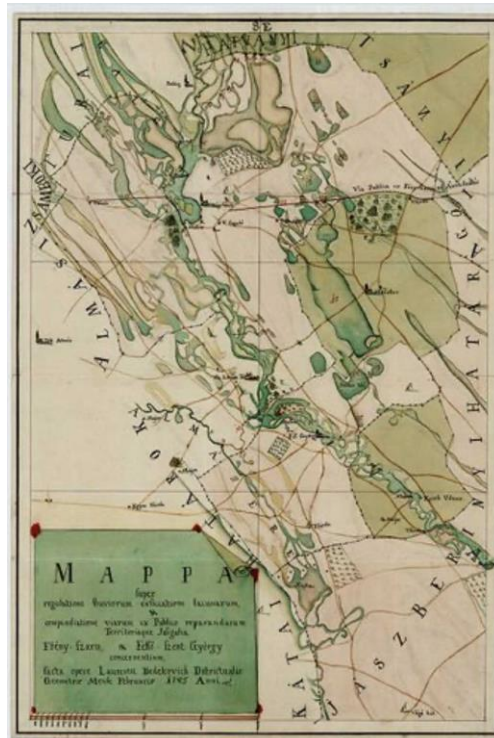
Jászberény határát a Zagyva és annak vízjárásai formálták (4. ábra). Mivel ebben az időben szabályozatlan volt, a víz annyira szét tudott terülni, hogy folyását alig lehetett észre venni. A víz kis mélyedéseket alkotott, elmocsarasítva azokat, amelyek csak tartós hőség alatt száradtak ki. Az akkori havas telek olvadása után a várost szinte egy tó vette körül. A Zagyva, a Hajta és a Tarna mocsarai miatt az országutak is nehezen voltak járhatók, ezzel a határhasználatot is jelentősen nehezítve. (Varga & Varga, 2021)

A határ, köztük a Hajta is két nyomásra lett felosztva. Gazdálkodási formája a kétnyomásos vetésforgó. A pihenő (ugar) földbe nem került természetien kívánt növény, ezt legelőként használták. Az ugar hagyása még a háromnyomásos gazdálkodás alatt is megmaradt, a jászok a földművelésnél fontosabbnak tartották az állattartást. A lakosság két vetőben (calcutura), sok darabban és dülőben használhatta földjét. Berény településrendszerére,

ahogyan a Jászság egyéb településeire is, a megosztottság volt a jellemző. A lakóövezettől jól elkülönültek a gazdasági kertek. Tanyák kiépülése a nyomásos gazdálkodással művelt területeken nem volt lehetséges, de a belső kertek és a határ külső része között is osztottak telkeket. Tizedek/tizedes körzetek alapján került sor a földosztásra. A tized, vagyis egy század tizede, a jászok kerületeiben volt használatos közigazgatási egység. Minden tizednek megvolt(ak) a maga redemptusa vagy redemptusai. A tizedes, mint helyi vezető biztosította, hogy a megváltott földek egyenlően legyenek elosztva közösségen belül. Adottságoként (pl. szántó, rét) vagy családonként határozták meg az egyéni részt, így lett átlátható és igazságos a földosztás – ez a rendszer a 19. századig használatos volt. (Pethő, 2014)

1742-ben Berényben a Horgasér és a Hajta környékén mértek ki kerteket. 1750-ben már jellemző volta kétbeldelkűség, vagyis a házas porták és a szérűskertek megléte. A ház melletti belső telekre veteményes került, de itt volt a baromfiudvar és a sertésól is. Ez a telekterület viszonylag nagy volt, hozzávetőlegesen 0,8 ha, ezért a többi állat külön tartását nem indokolta. Szérűskertben éltek a férfiak, a nők és a gyermekek a belső házban laktak.

Helytörténeti adatok szerint, 1798-ban a Hajta 687.288 négyszögöl területéből 369.552,5 volt szántó, 209.129 a kaszáló, 12.823,5 út, 72.260 homok és 21.544 a vizes rész (5. ábra). (Bathó et al., 2011)

5. ábra Részlet – *Mappa super regulatione fluviorum, exsiccatione lacunarum et compendiatione viarum ex publico reparandarum territoriaque jasigalia Főény-Szaru, et Felső-Szent-György concernentium* (1785)
(forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S12 Div. XIII. No. 30., hungaricana)

A tanyarendszer a 18. század második felétől kezdett kialakulni, és az ezt követő tagosítással, földosztással kezdett a földművelés kibontakozni. Az állattartás még mindig fontosabb volt, mint a növénytermesztés. Az 1790-es évektől egyre többször említik a tanyákat, növekedett azok jelentősége. 1798-ban a Hajta–Töttevény–Rekettyés–Boldogháza határrészekén összesen 583 személynek osztottak tanyaföldeket. Nagyobb tanyák még nincsenek, csak időszakos állattartó karámok és istállók. A tanács a tanyákon folyó munkákat korlátozta, a szabályszegést keményen büntette, de a tanyák fejlődését megakadályozni nem tudták.

Az állattartás jelentette a fő szerepet a gazdálkodásban, földművelés csak a belső szükségletekre volt. Néha gabonából többlet volt, így tudták piacra is vinni. A természeti viszonyok és a török megszállás utáni lakosságnövekedés a földművelés fejlődését segítette elő. A szántóföldeken búzát, rozst, kétszerest, vagyis e kettő gabona keverékét, zabot és árpát termesztettek. Rozs a homokosabb területekre volt jellemző. (Pethő, 2014)

Legelő volt máshol is ezért a kétnyomásos rendszer ugar részét is egyre több helyen bevetették a Magyarországon gyorsan elterjedő, embernek és állatnak egyaránt fontos kukoricával. Kukoricaföldeket már az 1750-es évektől említik.

A határ volt a földművelés területe, ez itt a Jászságban a szántókat, a veteményes- és gyümölcsöskerteket, a kaszálókat jelenti. Egyes gazdák földjeit a mezsgyék választották el egymástól, a nagyobb határrészeket pedig a dűlők. (Bathó et al., 2011)

A föld pihentetése az aratás után, vagyis tarlón hagyása szokássá vált. Talajjavításra trágyát/ganajt vagy szántást alkalmaztak. A szántást a 19. század végéig faekével végezték. (Vidacs-eke, Lipe-eke, Sack-eke). A szántásnak több fajtája volt használatban. A tarlóhántáskor vagy ugaroláskor az aratás utáni földet 8-10 cm mélyen megszántották, majd fél évig békén hagyták, ezután forgatták, a ganajt is ekkor dolgozták bele. 3-4 hét múlva újra szántották a vetés alá. Ha ősszel nem vetettek akkor mélyszántottak, a tavaszi szántást februárban végezték, hogy a fagy még megszívhasa a rögöket. Szántás után fogasoztak, boronáztak. Ebbe a megdolgozott földbe került a mag. Két vetési módszer az alul- illetve a felülvetés volt használatban. A Jászságban a kézi vetés volt használatban még a 20. század elején is. Szent Márk napján, április 25-én tartották a búzaszentelést, a megszentelt búzából mindenki vitt haza, és díszítették vele az oltárt is. Aratni a 19. század végéig július 2-án kezdtek, majd a 20. században került át az időpont Péter-Pál napjára, június 29-re. Ezt sarlóval, majd a 20. század elején kaszával végezték, rendre vagy rávágással – a 19. századig rendrevágással, a 20. századtól rávágással arattak. Az aratópár egy kaszásból és egy marokszedőből állt. A kaszás vágta a gabonát, kötött és csomózott, a marokszedő markot szedett, bógózott (gereblyézett) és csomózott. A gabonát csépeltek, kézi erővel vagy állati erővel nyomtatással. A kézi csépeléshez cséplőcsikót használtak. (Bathó et al., 2011)

Nagyon kevés erdő volt, ezért 1755-től folyamatosan gyarapították az erdőket. A II. József uralkodása alatt telepítettek erdőt a Hajta-mocsártól nyugatra, bár a homokos talaj miatt kevés esélyt láttak az erdő megmaradására. Öregerdő és a Hajta mellékét 18 dűlőre osztották, és a lakosoknak adták erdőtelepítésre. Ide fűz, nyár, kőris és cserfákat ültettek.

A 19. század kezdetétől a földművelés egyre jelentősebb volt a berényi gazdaságokban. Legelőin óriási állatállomány volt és a gazdák a népesség növekedése mellett is tudták szaporítani. A gazdák módosak lettek, megváltozott az életmódjuk. Megindult a városiasodás, mely lehetőséget adott a jászokra oly jellemző paraszt-polgári fejlődésnek. A gazdagabb lakosoknál megjelent a vaseke, de a nagy ugrás a fejlődésben a század második felében következik be.

5.2. A tanyavilág fejlődése 19. században

6. ábra A vizsgált terület a második katonai felmérés idején (1818-1869)
(forrás: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, Arcanum Adatbázis Kft., online: arcanum térképek)

A 19. század elejére, a reformkor idején a magyar társadalom és gazdaság alapvető átalakuláson ment keresztül. A mezőgazdaság iparosodása és az új agrártípusok megjelenése mellett a földbirtoklás is megváltozott. Az új birtokos réteg, a nagybirtokosok elterjedésével a tanyák szerepe is egyre hangsúlyosabbá vált. Az agrárgazdaság fejlődése és a mezőgazdasági termelés hatékonyabbá válása lehetővé tette a tanyarendszer további elterjedését (6. ábra), amely a 19. század közepére már az egész alföldi területeken általánossá vált.

A térképen jól láthatóak már a tanyák és a tavak, amelyek jellemzőek voltak a területre. Ezek a tavak néha kiszáradtak, majd az áradásokkal medrük ismét vízzel telítődött. Nevüket valószínűleg a tulajdonságaikról kapták pl. Fehér-tó a szikes környezet miatt volt fehér színű, a Büdös-tó a jellegzetes mocsaras szaga miatt kapta a nevét. Nagy felületen nádas borította a területet, az 1810-es összeírás adatai szerint 13 hold és 800 négyszögöl területen le is vágták (Jász Hírlap, 1933). A Hajta kanyarulatai mentén már sok tanya volt látható. A tanyák magasabban fekvő szárazulaton helyezkedtek el. Az itt élők a vízjárta területeket csónakkal járták be, a gyerekek sokszor így értek el iskolába. (Langó & Balázs, 2013)

Ebben az időszakban az állami földosztás és a különböző földrajzi adottságok, a síkvidéki tájak, különösen alkalmasak voltak a tanyakialakításra. Az egyes földbirtokosok vagy gazdálkodók számára a tanyák gyors és hatékony gazdálkodást biztosítottak, mivel a területeken elterjedtek a szántóföldi gazdálkodás és az állattartás kombinációja.

Fényes Elek írta 1847-ben Jászberényről, határa a pusztákkal együtt 47.604 hold, népessége 3131 házban 18.343 lakos. „*Hajta nevű eredje és tava vaddal és szárnyasokkal szolgál*” (Fényes, 1851).

A 19. század második felére a tanyakialakítás egyre inkább a mezőgazdaságban dolgozó paraszti réteg számára is elérhetővé vált, és így a tanyakialakítás már nemcsak a földbirtokosok, hanem a szabad gazdálkodók számára is jellemzővé vált.

A jázsági tanyák általában szabadon álló épületekből álltak, amelyek lakóházból és gazdasági épületekből – istálló, pajta és ólak – álltak. Az udvar központi szerepet töltött be, a veteményes, valamint a gyümölcsös közvetlenül kapcsolódott a lakóházhoz. (Pethő, 2014) A jázsági hagyományos paraszti gazdálkodásnak, így a hajtainak is, szerves részét képezte a méhészkedés. A kásos méhtartás volt a jellemző, ami főleg az önellátást szolgálta. A méz táplálékforrás volt, de készítettek belőle különböző italokat, mézsört és üdítőt is. Használták a méhviaszt és a sonkolyt, gyógyításra a propoliszt (Bathó, 2007). A század második felére megjelent a keretes szabványkaptár, ami a népi méhészkedés átalakulásához vezetett. Elvértve akadt szőlő a házak környékén, de inkább az volt a jellemző, hogy egy-másik, homokkal borított külterületi részre ültették. Ide telepítették a jászberényi gazdák a szőlőskertjeiket, melynek neve is erre utalt, Neszúri szőlő. (Bathó, 2014)

A hagyományos építkezésben a téglá, a vertfal és a nádfedés volt jellemző, ami lehetővé tette a tanyák hosszú távú fenntartását, és a gazdasági tevékenység hatékony megszervezését. A 19. század végére a tanyák a jázsági mezőgazdaság alapvető részei lettek.

A századforduló környékén a tanyákon életvitelszerűen éltek a Hajtán, a városban nem is volt házuk, a földjeik pedig több darabban, szerteszt voltak (7. ábra). Az épületek vert falból készültek, kalákában építették, rokonok segítségével. A házak aprók voltak, alacsony belmagassággal, kicsiny ablakokkal, döngölt padlózattal. Egy, legfeljebb kettő szobával,

kamrával, konyhával, benne gömbölyű vagy négyszarkos kemencével. A ház mellett istálló állott, sokszor egybeépítve a házzal. A ház tartozéka volt még a konyhakert, a góré és a fészter is. Minden udvaron gémeskút, előtte vályú, az állatok itatására. Az udvaron volt még a verem, amit a földbe ástak úgy egy méter mélyre, ezt a termények tárolására használták. Gerendákra nádat tettek, majd földel letemették – ha volt, befedték cseréppel. A konyha volt az a hely a házban, ahol a nagy családi események zajlottak, a gyerekek is itt tanultak. (Varga & Varga, 2021)

A 19. század vége felé jelentős fajtaváltás történt az állatállományban. A magyar szürkemarhát, ami jól bírta a ridegtartást és az időjárás változásait, felváltotta a pirostarka-fejőstehén. Ez már nem a pusztai életformát, hanem az istállózó tartást igényelte. Az ökröket felváltotta az igásló, és a pusztákon tartott rackajuhot a merinói juh. Sertés a mangalica volt. (Bathó et al., 2011)

A Hajtán a 19. század végén még zug- vagy vándoriskola működött. Ez azt jelentette, hogy alkalmi tanítók, csekély fizetségért tanították a gyermekeket a téli időszakban, mert tavasszal már a földeken kellett dolgozniuk. A hajtai iskola 1895-ben épült házilag. (Blénessy, 1940)

Ekkortájt keletkezett egy jegyzőkönyv, melyben le van írva, hogy egy iskola indításához a szülők bejelentették igényüket a városi hatóságnál, és ezt a szándékot a városi iskolaszék, a népiskolai törvény 47. paragrafusára való tekintettel támogatta, és meg is valósította. Ezt az iskolát a város tartotta fent, a szülők csak a tanító fizetését rendezték. A gyermekek vallástant, írás- és számtant, olvasást, beszéd- és értelemtant tanultak. Ebből az időből Beszteri Mihály háza maradt fent, mint iskola, a tanító Kovács Béla volt. A tanítás nem folyt idilli körülmények között, nedves falak, papírral fedett ablakok, huzatos tanterem, használhatatlan padok jellemezték az osztálytermet.

Koncz Menyhért plébános javasolta, hogy a millennium tiszteletére építsenek tanyasi iskolákat, köztük a Hajtán is. Ezt a javaslatot a testület bár elfogadta, még is a plébános építtette meg 1903-ban. (Varga & Varga, 2021)

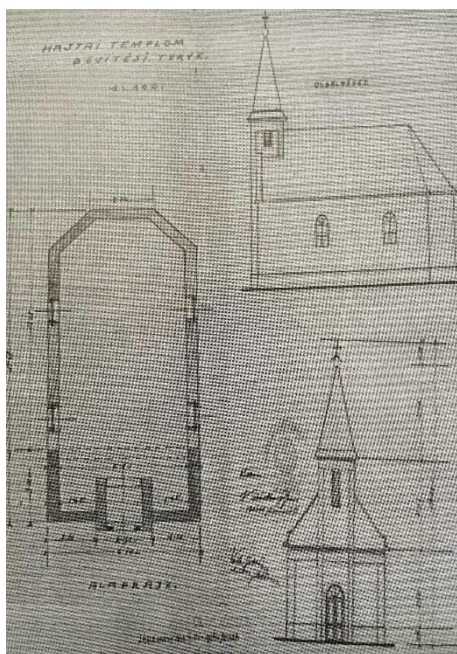
között. Ezekre a kis ösvényekre ráhajtanak kocsival és a lovak patái, illetve a kocsik kerekei összevágják és feltörik az utat, ebben megáll a víz vagy a hólé, nehézzé téve a gyalogos közlekedést.

A pártállami időkben, mint minden tanyáé, a Hajta lakossága is folyamatosan csökkenni kezdett. Az alsóbb osztályokat 1-4-ig még el lehetett végezni a tanyasi iskolában, a felsőbb osztály már a városi körzeti iskolák egyike biztosította. A tanyasi iskolákat nem tartották megfelelőnek, nem jutottak, vagy csak kevesen tovább középiskolába. (Varga & Varga, 2021)

A hajtai kápolna

Történetéről nagyon keveset tudni, bár nem olyan régi. Az érseki levéltárban található egy róla szóló levél, mely Samassa József érseknek szólt. Írója panaszát fejezte ki, hogy bár a hajtai iskola megépült, de annak imaházként is kellene funkcionálnia. Kérte az érseket, hogy tegye ezt lehetővé hiszen: *„mert mi messzi vagyunk a templomhoz, és nem mehetünk a templomba”* (1203/1904, Főegyházmegyei Levéltár, Eger). Ezt a kérést ugyan az érsek elutasította, a hajtai imaház mégis megépült 1912-ben az iskola melletti telken (9. ábra), melyhez egy kereszt és egy kis harang is tartozott haranglábban.

A kápolnát 1938-ban újították fel és bővítették ki egy toronnyal. Felszentelésére 1938. augusztus 20.-án került sor, így lett a hajtai kápolna neve: Szent István király-kápolna (10. ábra). (Varga & Varga, 2021)

9. ábra A kápolna tervrajza

10. ábra A hajtai kápolna napjainkban, saját fotó

A 20. század elején az iparosodás és az urbanizáció hatására a tanyák jelentősége csökkent, és a mezőgazdaság gépesítése lehetővé tette a hatékonyabb termelést. Az 1960-as évek végére a gépesítés, a gazdasági átszervezések és a falusi közösségek szerveződése egyaránt hozzájárultak a tanyavilág hanyatlásához.

A 20. század közepéig tartó időszak, 1930-tól 1950-ig, magában foglalja a nagy gazdasági válságot, a II. világháborút és a kommunista hatalom kezdeti időszakát. Az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság Jászberény mezőgazdaságát és kisiparosságát is keményen érintette. A koronát felváltotta a pengő, és a II. világháború után a pengő értékének kétes hírű romlása világhírű inflációt hozott.

Ebben az időszakban is a fő gazdasági ág a mezőgazdálkodás volt. Áttörést ebben majd az 1950-es évek szocialista iparosodása hozta meg.

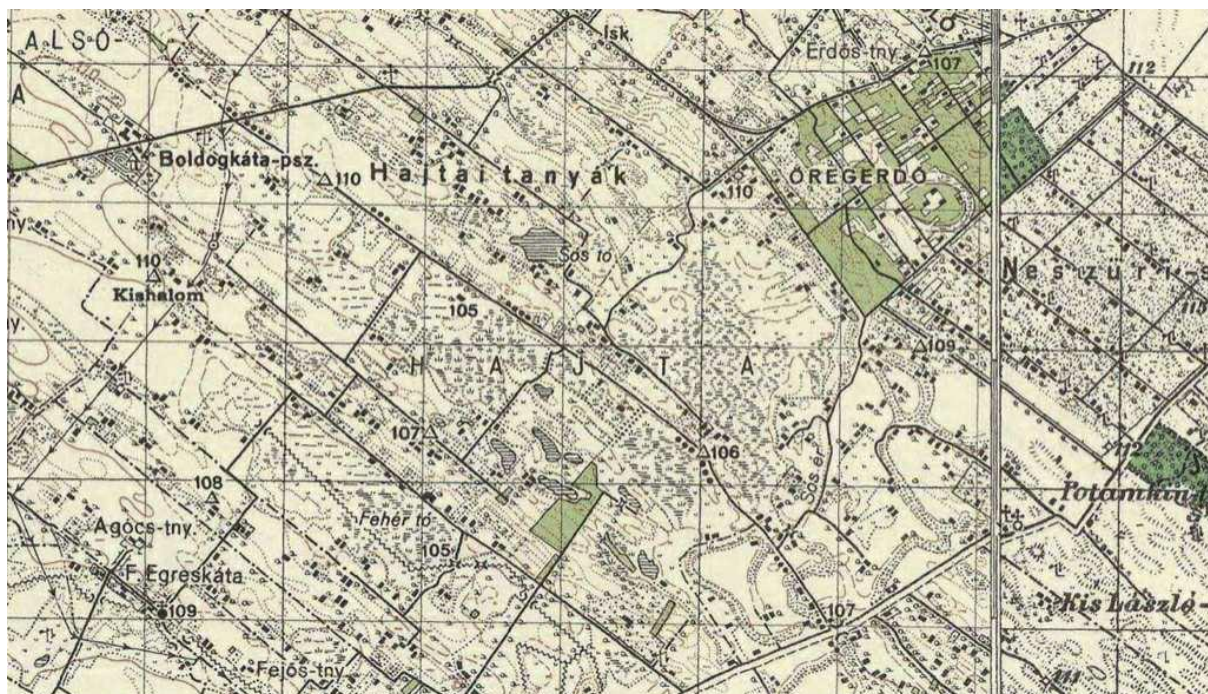
Jellemzően 5 holdnál kisebb paraszti gazdaságok voltak, melynek aránya 76% volt. Szakemberek javasolták, hogy a gazdák térjenek át a vetésváltó gazdaság, vagyis a vetésforgó használatára. Ez azt jelentette, hogy a búza vetési területét csökkentették, a kapás növényekét növelték. Ez utóbbi főleg kukorica volt, ebből nem termett elég az országban, behozatalra szorultunk. A megnövekedett takarmánytermés megnövekedett állatállománnyal járt.

Jászberényben a lakosság több mint a fele élt mezőgazdaságból. Olyan társadalmi változások következtek be, amelyek a város jellegét alapjaiban érintették. Az 1940-es évek elején még minden második ember, 1960-ra már csak minden harmadik ember élt mezőgazdaságból. *„Angliában 100, Németországban 80 év kellett ahhoz, hogy a mezőgazdasági keresők aránya az összes kereső feléről a negyedére csökkenjen, addig Magyarországon ez a társadalmi átrétegződés közel 20 év alatt zajlott le!”* (Pethő, 2017)

5.4. A 20. század közepe

1950 előtt a háztáji földek mellett rendelkeztek egyéb földekkel is a Hajtán. Ezek a földek változó nagyságúak voltak, az 1-2 holdtól egészen a 20-30 holdig terjedtek (11. ábra). A II. világháború előtt, a tanyához szántó is tartozott, valamint legelő is. A legelőn az volt a szokás, hogy az első kaszálást hosszúra hagyták, majd ezt kézzel-kalákában kaszálták.

„Úgy áll, mint Hajtában a kutu!”: egy helyi mondás, arra, ha valami nem éppen úgy áll, ahogyan kellett volna neki, rossz összetételű, törmelékes volt. A hajtai embereket sokszor „kutusoknak” nevezték a nád miatt – a helyiek azt kutunak mondták. Használták azt tetőfedésre, de sokszor tüzeltek is vele, de kotunak, vagyis jászosan kutunak, a nád belét hívták, illetve még a törmelékes nádat is – „Kutus a nád: tetőfedésre nem jó!” mondták. (Varga & Varga, 2021)

9. ábra A vizsgált terület a II. világháború idején (1941-1944)
(forrás: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtár, Arcanum Adatbázis Kft., online: arcanum térképek)

10. ábra A Hajta az 1960-as években, CORONA kéműhold felvétele
(forrás: Arcanum Adatbázis Kft., Interspect Kft., online: arcanum térképek)

A kollektivizálás

A diktatúra egyre kevésbé nézte jó szemmel a gazdákat, igyekeztek a városba kényszeríteni őket. 1948 és 1961 között a paraszti gazdaságok kollektivizálása népesség majdnem a felét érintette. A forradalom és szabadságharc bukásával élte meg nemzetünk az egyik nagy tragédiáját, az szovjet mintára kigondolt kollektivizálást. A termelősövetkezetbe való kényszerítést, a paraszti tulajdon felszámolását a regnáló kommunista hatalom tüzzel-vassal igyekezett kikényszeríteni. Felszámolta a hagyományos tanyasi közösségeket, a szorosan hozzájuk tartozó kultúrájukkal és életmódjukkal. (wikipedia)

Az 1940-es évek végén kezdődő első hullám még kudarc volt, hiszen az erőszakkal szétzilált majd Termelősövetkezetekbe (tsz) kényszerített kulák gazdaságok nem teljesítettek megfelelően. Az 1956-ot követő terror a vidéket is felőrölte. Az embertelenség, a sokszor verbális- és fizikai erőszak, és a kedvezőtlen jogi igazságszolgáltatás a még idáig kitartó és működő országosan 1,1 millió gazdaságból az 1960-as évekre csinált alig 200 ezret.

Az ellenségek, vagyis a nagygazdák, kulákok, ellen kényszerintézkedéseket pl. büntetések, korlátozások hoztak. Adókkal, birságokkal sújtották őket, és irreálisan nagy beszolgáltatásokra lettek kötelezve.

A Kádár-korszak már felismerte azt a tényt, hogy szakértelem hiányától szenvednek, ezért bizonyos kulák nagygazdáknak megengedték, hogy segítsenek a tsz vezetésében. (Zeitler, 2012)

Jászberényben 1948-ban kezdődött a szervezkedés. Először bérszövetkezetet hoztak létre, majd 1949. márciusában megalakult a Kossuth Mgtsz., ami „földművesszövetkezeti” tagokból állt. 1959-ben a Városi Termelőszövetkezeti Fejlesztési Bizottság kiadja az Új úton című lapot. A megyei pártbizottságból 15 fős népnevelő brigád naponta 10 órán át kocsikázott a tanyák között, hangosbemondóba kiabálva, hogy az embereket a tsz-be való belépésre buzdítsák. Emellett minden bevetettek, manipulációt, zsarolást, propagandát, hogy céljukat megvalósítsák. A renitenskedőket, akik nem akartak belépni a tsz-be télen kiküldték nádat aratni a Hajtára – jég sokszor beszakadt, sokan megbetegedtek és meghaltak. (Varga & Varga, 2021)

Az itt élők, mivel egyebet nem tehettek, lassan beletörődtek sorsukba, és tehetetlenül, végül már elfogadva nézték az életük megváltozását. Kíváncsian szemlélték az első kombájn aratását, botránkoztak a földön hagyott magas tarlón, az elnyomott kalászon, a törmelékes szalmán. Az itt élőknek szent volt a búza, a kenyér az életet és a jövőt jelentette. Örökre eltehették a kaszát, a nagygereblyét, nem kellett a nyári hőségben a cséplőgép mellett állni. Tarlóégetésnél sajnálták az előlényeket, a szalmát, a szétszórt gabonaszemeket, ezt a borzasztó pazarlást. A régi búzafajtákat (magyar, bánkúti), felváltották a gyengébb sikértartalmú, de többszörösét termő fajták (pl: Bezostája).

Mivel az asszonyok a tsz-be jártak dolgozni, a mindennapos háztartási munka mellett a kenyérsütést felváltotta a bolti kenyér. A használaton kívüli kemencéket összetörték, kidobták, betapasztották.

A tanyasi embernek minden növényt, amit megtermelt és felhasznált, ez a túlélést jelentette. Akik az önellátó gazdaságot már nem tudták tovább fenntartani, tsz tagok lettek. Ők a földekből „háztájit”, kb. 1-2 holdas parcellákat kaptak földművelésre. Ez sokszor nem a tanya közelében helyezkedett el, hanem több kilométerre is lehetett a házuktól. Itt legtöbbször kukoricát, cukorrépat, majd később burgonyát termesztettek, a búzát közösen vetették és művelték. A Hajta területén vetettek gabonaféléket, búzát, árpát, rozst, napraforgót, repcét, kukoricát, dohányt.

A kukorica nélkülözhetetlen szemestakarmány volt, egészen a táptakarmányok megjelenéséig. Az itt élő emberek kiemelt figyelmet fordítottak a kukoricatermesztésre és a felhasználásra. Mivel a művelt talaj egy része homok, a terméseredmény alulmaradt a tápanyagdús fekete talajokéhoz képest. Szárvágást követően a talajban hagyott kukoricatöveket is összegyűjtötték, ezt később a kemencében eltűzelték. Így jártak el a már lemorzsolts csutkával is. Dédnagymamám például ezzel fűtötte a sparheltot. Talajban a szártő nem maradhatott, hiszen vetéskor és kapáláskor sok bosszúság volt vele, és az 1950-es években még büntetés is járt érte – a kukoricamoly elleni védekezés miatt is fontosnak tartották, hogy szármaradvány ne maradjon a földeken vagy az udvarokon. (Bathó et al., 2011)

A tanyákon fontos szerepe volt a kutaknak, hiszen víz kellett embernek és állatnak egyaránt. Ivóvizet a tanya féltett kincséből, a gémeskútból vettek. Közelében nem lehetett trágyadomb és árnyékszék sem. Az ásott típusú kutak 7-8 méter, a fúrott kutak mélyebbek voltak. Az ásott kút ki volt bélelve téglával, esetleg betongyűrűvel (gyűrűskút). Nyáron, ha kevés eső esett várni kellett, hogy a kút aljában újra víz legyen. A kút vize tiszta és jéghideg volt. A gémeskút ostorára farocskát erősítettek, evvel merték a vizet a vályúba. (Bánkiné, 2012)

A tanyavilágba beköszöntött a változás szele, megjelent a telepes rádió, mely az elszigeteltségből kinyitotta a világot. Ezt hamarosan követte a televízió, a gáztűzhely, a széntüzelésű kályha, vagy az olajkályha. A villany viszonylag későn, 1970-es évek végén vezették be, addig petróleummal világítottak. (Varga & Varga, 2021)

Tanyaközpontok kialakulása

A tanyasi lakosságot koncentrálni akarták, ezért a régi tanyák helyén olyan központi helyeket hoztak létre, ahol könnyebben voltak elérhetőek alapvető szolgáltatások, mint bolt vagy orvos, esetleg közigazgatás. Ezzel a tanyák szétszórtságát és a paraszti életformát akarták megszüntetni.

Elhagyott tanyák

Az elszórt tanyás településekről sokan, főleg a fiatalok, elköltöztek a városokba, falvakba, így sok tanya elnéptelenedett. „*A tanyát meg akartuk szüntetni, mert a tanya sötét és maradi.*” (Horváth, 1985) Azokat a tanyákat, melyek valamiért nem feleltek meg a rendszernek, egyszerűen hagyták elpusztulni, vagy lebontották.

5.5. A 20. század végétől napjainkig

A tanyavilág jelenlegi helyzete és jövője

Hazánkban a tanyák elhelyezkedése alföldi központú. Ez azt jelenti, hogy a külterületen élők nagy része az Alföldön él. Az utolsó, erre a részre is kiterjedő KSH felmérés szerint, 2011-ben országosan, 306.675 fő élt külterületen. A külterület, mint fogalom, gyakran összemosódik a tanyával. A magyar tanyák nem alkotnak önálló közigazgatási egységet, mindig valamelyik városnak vagy településnek a külterületi részei.

A Központi statisztikai Hivatal (KSH) 2011. évi népszámlálási adatai szerint a külterületen élő népesség meghatározó hányada, hozzávetőlegesen 77%-a, magános vagy pedig csoportos beépítettségű külterületi helyen él. A népszámlálási módszertan értelmezése alapján ezek a kisebb népességű lakóövezetek főleg mezőgazdasági-, illetve erdőgazdálkodási

hasznosítású épületekből tevődnek össze. Ezek lehetnek tanyák, tanyacsoportok, erdészházak, őrházak. (KSH, 2016)

Külterületnek minősül a települési önkormányzat rendezési tervében meghatározott belterületi határon kívül eső rész, amely rendszerint mezőgazdasági vagy erdőgazdálkodási terület. A népszámlálási gyakorlatban a KSH minden olyan területet külterületi településrésznek tekint, ahol a felvétel során legalább egy főt összeírtak, illetve ahol legalább egy üres és lakható ingatlan található. (KSH, 2016)

Mivel az 1950-es évektől kezdték kialakítani a zárt belterülettel rendelkező önálló településeket, falvakat, ezért a tanyák száma kezdett jelentősen csökkenni. Az 1960-as évek politikája a nagyüzemi gazdálkodást preferálta. A tanyapusztulás, mely a határban élő népesség csökkenését eredményezte az 1970-es évektől kezdődött és a napjainkig tartó folyamat. A nagyobb városokban a rendszerváltást követő években emelkedni kezdett a tanyán élők száma –főként a belterületekről való kiköltözők, és a más településekről való beköltözők emelik a számot, melyek főként kisgyermekes családok voltak. Ez napjainkra csökkenő tendenciát mutat, egyre kevesebben élnek külterületen. A rendszerváltás után visszaállították, hogy a föld magántulajdonba kerülhessenek. A tsz-ek felszámolásával, állami nagyipari vállalatok megszűnésével sokan szorultak a perifériára, és a könnyebb megélhetés, valamint a földterületen való gazdálkodással, az újrakezds reményében kiköltöztek.

Az alföldi tanyás térségek jellegükből adódóan, a gazdasági vérkeringésből kimaradtak, felzárkózásuk lelassult, a munkanélküliség, a szociális problémák és az infrastruktúra hiánya, és a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférés nehézsége (posta, bolt, oktatás, orvos) miatt hátrányos helyzetbe kerültek.

2005-ben 3 megye (Pest-, Bács-Kiskun és Csongrád), valamint a Homokhátság 104 településén végeztek átfogó felmérést, a tanyavilág problémáinak a feltárására. Eredménynek azt kapták, hogy jelenleg még álló tanyák egyharmada lakhatatlanná válik vagy el is tűnik, így kiemelkedő jelentőségűek az ezen térségekhez kapcsolódó támogatási programok:

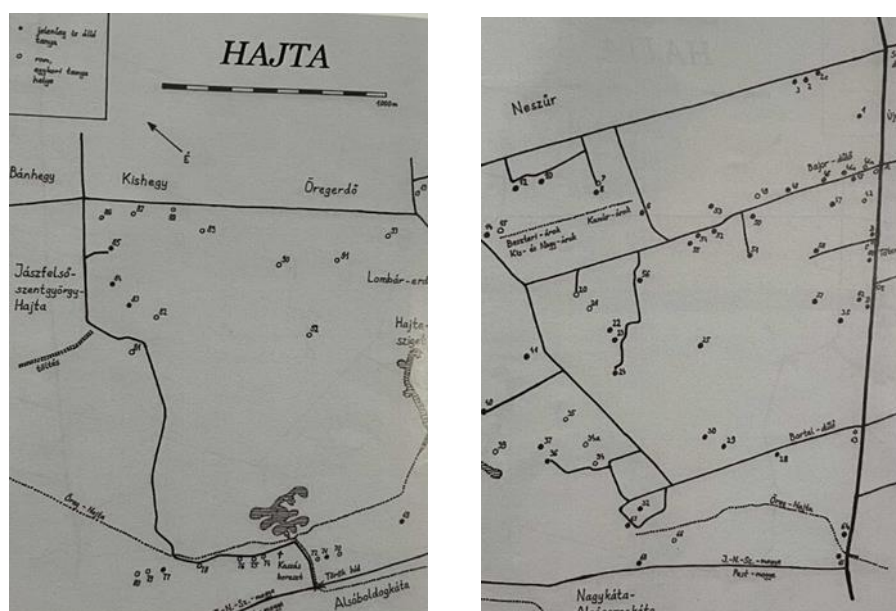
- KAP 2023-2027 (EU-s társfinanszírozás): Magyarország KAP Stratégiai Terve keretében több vidékfejlesztési intézkedés célozza a külterületi életfeltételek javítását. Ennek részeként 2025-ben a „Vidéki infrastruktúra fejlesztések támogatása tanyákon” című felhívás indult 15 milliárd forintos kerettel (vissza nem térítendő), villamos energia, szennyvíz, ivóvíz, infrastruktúra fejlesztésére. ([http1](#))
- Tanyafejlesztési program (hazai forrás): évek óta fut(ott) nemzeti költségvetésből, kisléptékű infrastruktúra és életkörülmények javítása a tanyákon.
- Magyar Falu Program: mely közvetve érinti a tanyavilágot, pl. tanya- és falugondnoki buszok beszerzése, főként 5000 fő alatti településeken. ([http2](#))

5.6. Hajtapusztá napjainkban

A terepbejárás során a Hajtai barátok néhány tagjával találkoztam, velük beszéltem a tanyán élők jelenlegi helyzetéről és arról, hogy mire lenne szükségük a jövőben.

Visszaemlékeztek nagyszüleik, szüleik régi tanyájára, megmutatták azok hol álltak (13. ábra). Sok tanyából sajnos csak a kútgyűrű maradt meg, ha azokat még el nem lopták. Akkoriban a munkaeszközök öröklődtek, apáról fiúra szálltak. A dolgát mindenki tudta, a gyermekeknek is volt feladatuk. Jóság minden portán volt, marha, baromfi, sertés – lovat nem tartottak mindenütt. Kisebb-nagyobb földterületen gazdálkodtak.

Azok, akik most kint élnek vagy oda születtek, vagy oda költöztek valamilyen oknál fogva. A gyerekek már nem a hajtai iskolába, hanem valamelyik városi intézménybe járnak és a Hajtán száraz lábbal lehet közlekedni (14-16. ábra). Sokszor olyan veszi meg ezeket az a tanyákat, akinek nincs igényük a felújításra, de vesznek meg tanyát nyaralónak is (17. ábra). A hozzá tartozó földet is eladják. Sok tanya méltánytalanul leromlott állapotban van, és van, aminek csak a helye maradt már meg. A régi tejcsernok romokban, az iskola már meg sincs, a kocsmából lakóház lett az évek során. Akik életvitelszerűen kint élnek gazdálkodnak, főleg marhát és juhot tartanak. A mezőgazdálkodás nagy része egy vállalkozó kezében van. Két család méhészkedik, és van kisebb családi üzem, ahol főleg mangalicából készült friss és füstölt termékeket, illetve a tejágazaton belül házi sajtokat állítanak elő, az ehhez nélkülözhetetlen alapanyagot a farmon nevelik hozzá.

13. ábra Felmért tanyák napjainkban – A hajtai csapatépítő túsók alapján készült térkép készítette: Kecskésné Szappanos Zsuzsa, Lengyel Lajosné, Kisnémeth Katalin

11. ábra Pusztulásra ítélt tanya a Hajtán 2025.09.22. saját fotó

12. ábra A már "haszontalan" tejsarnok 2025.09.22. saját fotó

Szeretnék bizonyos fejlesztéseket, olyanokat legtöbbször, amik triviálisnak tűnhetnek, amikre nem is gondoltam, hogy szükségük lenne, ilyen például közvilágítás. Rossz állapotban vannak a dűlőutak is. Mezőgazdasági gépekkel össze van vágva, akkora mély kátyús

néhol, hogy lehetetlen személyautóval rajta közlekedni. Nem betonos vagy aszfaltos útra vágynak, csak járhatóbbra. A legégetőbb probléma azonban a vízhiány (16. ábra). Vagyis víz még van, mélyen a kútban, amiből napközben sokszor akadozva adja a vizet a hidrofor, éjjel meg kell telnie, hogy napközben legyen benne víz. A 25 méteres vagy annál mélyebb kutak is száradnak. A vizük pedig emberi fogyasztásra lassan alkalmatlan lesz, nitrátos és nagyon vasas. A városból hordják ki a vizet kannákban – vezetékes víz lenne a megoldás a számukra.

13. ábra A kiszáradt gyűrűs 2025.09.22. saját fotó

Viszont abban mindenki megegyezik, hogy tanyán nagyon jó élni. Aki oda születik, vagy élete során lesz tanyasi, abba mélyen gyökeret ver a tanyasi élet szeretete, nem vágyik onnantól máshová.

Horváth Dezső könyvében olvasott gondolatokkal zárnám ezt a fejezetet, akár napjainkra is átültetve, és talán az egész dolgozatom tanulsága is ez lenne:

„Ha látnánk előre a jövőnket, azt szeretnénk látni benne, hogy a tanyák társadalmi megítélése pozitív irányt vesz, vegyük újra észre az ott élő embert, hiszen azok megítélése a műveltségünkre vet fényt, és országunknak a legnagyobb tartalékai a fejünkben vannak. Ki csak parancsokat kíván osztogatni és nem gyógyítóként közelít a tanyákhoz annak el kell mennie onnan. Tanulnunk kell régi tévedéseinkből és kudarcainkból. A tanyasi ember maga kell, hogy döntsön a sorsa felől.” (Horváth, 1985)

14. ábra Hétvégi házként hasznosított tanya a Hajtán 2025.09.22. saját fotó

5.7. A természetvédelem szerepe a Hajtán

Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület

„Itt éltem még mindég e kedves kis vidéken. Egy tó partján közel homokos rétségen. E tólat alkotója Almás patakocska. Csendes kicsi patak néha megáradva. Nevét is innen kapja ezen kis tólacska. Hajta vizét innen tavasszal sodorja., (Bóta, 1949 in Varga & Varga, 2021)

15. ábra Jászberény környékének természeti szépségei és értékei (Buschmann, 2009)

„A víz élet, az élet víz.” – ez a néhány szó egy kedves ismerősöm, Morvai Gyöngyi versének első két gondolata, és ezek a szavak ma aktuálisabbak, mint valaha. Ez a mondat nem csupán egy figyelmeztetés, segélykérés is, hiszen egyre inkább szembesülünk azzal, mit jelent a víz hiánya.

A száraz időszakok egyre hosszabbak, a csapadék eloszlása nem megfelelő, és ha esik az szinte özönvízszerű. A kisebb vízfolyások, tavak, tározók kiszáradnak, a talajvíz szintje lesüllyed, a talaj kiszárad, kirepedezik. A vizes élőhelyek vízutánpótlása elmarad. Ez az aszály.

A táj, amit ismertünk és szerettünk elveszíti ismerős arculatát, átalakul vagy teljesen eltűnik. Ahol korábban vízzel telt, élő rendszer volt, ma száradó felszín van.

Sajnos napi szinten tapasztaljuk, hogyan változik meg élőhelyeink működése. Olyan rendszerek, amelyek korábban kiszámítható ciklusok mentén működtek, vízzel teltek meg, kiszáradtak, majd ismét megteltek, ma már sokszor nem képesek a regenerálódásra. A Hajta-mocsár, Jászberény határában, egykor jelentős vizes élőhely volt, amely gazdag madárvilágával, mocsári növényzetével és sajátos mikroklímájával fontos szerepet töltött be a térség ökológiai rendszerében. Az elmúlt évtizedek során, ez az élőhely látványos – sajnos nem pozitív – változásokon ment keresztül. Ma ez a terület gyakran kiszárad, és csak árnyéka egykori önmagának.

A klímaváltozás okozta aszályos periódusok hossza növekszik. A természetvédelem eddig is nagy figyelmet fordított a száraz és a nedves időszakok változásának tanulmányozására. A folyamatok megértése napjainkra egyre fontosabbá válik. A múltban elvégzett vízrendezési munkáknak ma már súlyos következményei vannak. Ami valamikor jó tervnek látszott, ma már óriási probléma az élőhelyeink fennmaradása szempontjából.

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy milyen okok vezettek a Hajta-mocsár jelenlegi állapotához. Milyen szerepet játszanak ebben az éghajlati folyamatok, a hidrológiai rendszer átalakulása, a tájhasználat változása és a múltbéli emberi beavatkozások. Célom nem a felelősök keresése, hanem a megértés, hogyan juthattunk el idáig, és milyen lehetőségeink vannak arra, hogy a természetvédelmi szemléletet a jövőben felelősebben és hatékonyabban tudjuk alkalmazni.

Az egész Hajta-mente, így a Hajta-mocsár Természetvédelmi terület is, Natura 2000-es hálózat része, Különleges Természetmegőrzési Terület (19. ábra).

16. ábra okir.hu, Natura 2000 területek a Hajtán, forrás: Természetvédelmi Információs Rendszer

A Natura 2000 területek létrehozásának általános célkitűzések, a kijelölés alapjául szolgáló élőhelytípusok és a fajok természetvédelmi helyzetének megőrzése, fenntartása, illetve javítása, valamint a lehatárolt területen olyan gazdálkodás feltételeinek a biztosítása, mely összhangban van a természetvédelemmel. A területen jó állapotú pannon szikes szteppék és mocsarak, síksági pannon löszgyepek, pannon homoki gyepek, kékperjés láprétek, magyar kőrís és enyves éger ligeterdők szerkezetének, fajkészletének és kiterjedésének megőrzése a feladat. Natura 2000-es jelölő fajok: nagy szikibagoly, lápi póc, réti csík, vöröshasú unka, mocsári teknős, homoki nőszirm, kiscsüszkű aszat. Élőhelykezelés az éppen aktuális állapotokhoz igazított legeltetés és kaszálás. (DINPI, 2014)

A Hajta-mocsár a Jászság egyetlen olyan reliktum, mely a hajdanvolt mocsárvilág emlékeit őrzi. Területe 117 ha, melynek nagyobb része Jászberény, kis szeletkéje Jászfelsőszentgyörgy részét képezi (http3) Jászberénytől alig 6 km-re, a mai 31-es főút jobb oldalán található. Nevét sokféleképpen magyarázzák, számomra a legjobban szerethető változat, hogy oszét eredetű, jelentése „örökölt föld”. A Hajta néven ismert egykori ó-holocén, ős-zagyvai árterület az utolsó olyan színtöltés a jászberényi határnak, ami így, lassacskán elváltatva is visszatükrözi a hajdani vízi világot, ami bár összeszűkülve, nem teljesen érintetlenül, de fennmaradhatott. (Buschmann, 2012)

Földtani határait lemeztektonikai törésvonalak adják, amit mélyfúrások, artézi kutak, kőolajlelőhelyek próbafúrásai igazolnak. Triász kori alaphegységre harmad és negyedidőszakban többszáz m vastag, különféle anyagú üledék rakódott. Szerepük a tájkialakításban nincs, elsősorban a réteg- és talajvízvédelemben is fontosak. Geomorfológiai

szempontból a tiszai Alföldhöz tartozik, régi geológiai neve Zagyva-medence. Felszínét folyók és azokba csatlakozó kis vízfolyások alakították pl: az Ős-Zagyva egyik ága a Hajta-patak, Almási-ér. Ezek törmelékkúpokat, törmeléklejtőket hoztak létre. Föléjük a szél – az elhagyott és kiszáradt folyómedrekből – homokot fúvott ki és az utolsó jégkorszak idején lösz rakott. A hulló porból lösztakaró képződött, ami az új Holocén alatt erodálódott, átalakult, napjainkig jelentős változásokon ment át. A Jászság közepe megsüllyedt, a Zagyvát és a Tarnát a mellékfolyásaikkal együtt odaterelte. A víz megrekedt, és hordalékkal töltötte fel a süllyedő medencét. Ez infúziós lösz képzett, valódi lösz már csak nagyon kevés területen maradt, például Nagykáta–Jászfelsőszentgyörgy–Hatvan vonalán. Előfordult a régi ártér vonalán tőzeg is, amit az 1950-es években még bányásztak.

Az emberek szeretnek folyóvizek, tavak, vagy elérhető vízforrások közelében élni. A víz a mindennapi élet elengedhetetlen része, biztosítja az ivóvizet az ember és állatai számára, a benne található halak és egyéb vízi élőlények táplálékként szolgálnak. A Hajta-patak rendkívüli halgazdagságával és változatosságával lehetőséget adott a halászatra is. A vizek kiszáradásával és a patak elterelésével számos halfaj eltűnt, mint például a márna, a keszeg, a ponty, a csuka. (Buschmann, 1995)

A Jászok a betelepülésük óta együtt élnek a vizekkel. A Hajta elnevezés legvalószínűbb, hogy nemzettség- vagy családnévből származhat. Írásos emlékek 1495-ben említik először „Hajtha-sziget” majd „Hajtha-vize” -ként. Ezekből a nevekből arra lehet következtetni, hogy több volt a vízzel borított terület, mint a szárazulat. 1745-ben már csak „Hajta” -ként említi. Valószínű, hogy ekkorra már természetes úton is megszűnt az Élő-Zagyvával a kapcsolat, a kevesebb vízutánpótlás következtében a vízfelület is visszahúzódott, ezt a változó állapotot követték az elnevezések. (Varga & Varga, 2021)

A történelem során a víz azon természeti javak egyike volt, mely korlátlanul rendelkezésre állt. A népességnövekedés, a mezőgazdaság és a nagyvárosok megnövekedett vízszükséglete a vízigények megnövekedésével járt. Ezt a megnövekedett vízigényt már nagyon nehéz kielégíteni. A száraz, aszályos időszakokban egyre inkább keletkezik vízhiány, ugyanakkor a csapadékosabb időszakokban árvíz és belvíz veszélyezteti az ország nagy részét. (Országos Vízgazdálkodási Keretterv, 1965)

Hiába nagyon fontos a közelsége, mióta az ember letelepedett folyamatos harcban áll a vízzel. A vizek kiszámíthatatlansága és áradásai arra készítették a táj lakóit, hogy intézkedéseket tegyenek a táj és a lakóhelyük védelmében. A Jászságot rendszeresen előntötte a Zagyva és a Tarna, távolabbi részeket a Galga. Az 1700-as évek végén merült fel először a folyók szabályozásának és a mocsarak lecsapolásának a gondolata. A gondolatból terv-, majd cselekedet lett, a Zagyva és a Galga bizonyos szakaszait új mederbe terelték, és a Hajta–Ős-Zagyva folyás felső szakaszát belevezették a Zagyvába. (Buschmann, 1995)

1958-ban megalakult Tápió–Hajta Vízgazdálkodási Társulat, ami kitervelte a Hajta-mocsár lecsapolását és az így vízmentesített területek legelőként és szántóföldként való hasznosítását. Belvízsilipeket, vízelvező csatornákat és tározókat építettek. A csatornaépítés és a vízszabályozás óriási károkat okozott, elvonta a vizet a patakából és a mocsárból. A felső vízzáró réteget átvágták, a terület kiszáradásnak indult. A Jászságra, a Hajta-mocsárra jellemző gazdag vízivilág lassan megszűnt. A Jászságra jellemző csapadékszegényebb időjárás és a túlzott felszíni vízkivétel miatt a talajvíz szintje 1,5-2 m-t csökkent, 4-6 m alá süllyedt. a lassan feltöltődő mocsár szélei oly szikessé váltak, hogy mezőgazdasági művelésre alkalmatlanok lettek. A földművelés és a gépesített gazdálkodás majdnem tönkretette ezt a páratlan területet. A Hajta-mocsár az értelmetlen emberi beavatkozások elszenvedője. (Buschmann, 1995)

Maradtak fenn területdarabkák, melyek növény- és állatvilága nagyon értékes. Ezek védelmére jött létre 1998-ban a Tápió–Hajta Tájvédelmi Körzet, 3 nagyobb és 9 kisebb része, köztük a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület. A tájvédelmi körzet tájegységi irodája Nagykátán található.

A terület legfontosabb természetvédelmi céljai:

- A jellegzetes, természetes növénytársulások, veszélyeztetett növény- és állatfajok élőhelyeinek a védelme és a fenntartása.
- A Hajta-patak, régi nevén Almási-ér mellett kijelölt vizes területek megőrzése (rétek, ligetek, erdők, buckák, vízfolyások, természetes és mesterséges vízfelületek).
- Az itt található kultúrtörténeti értékek megóvása (régészeti lelőhelyek, néprajzi emlékek, történelmi emlékhelyek)

Itt található védett növények: fátyolos nőszirm (*Iris spuria*), mocsári kosbor (*Anacamptis palustris*), tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), kispészű aszat (*Cirsium brachycephalum*), homoki nőszirm (*Iris humilis subsp. arenaria*)

Védett állatok: vörös vércse (*Falco tinnunculus*), egerészölyv (*Buteo buteo*), barátréce (*Aythya ferina*), nagy szikibagoly (*Gortyna borelli*), lápi póc (*Umbra krameri*), réti csík (*Misgurnus fossilis*), vöröshasú unka (*Bombina bombina*), mocsári teknős (*Emys orbicularis*) (http4).

Pályázat I.

Az 1990-es évektől megindult az összefogás a farmosi és a hajtai vízivilág megmentésére, megkezdődtek az első vízvisszatartási kezdeményezések pl: homokzsákos elzárás. A Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság Európai Unió pályázatot adott be a Tápiómente komplex élőhelyvédelmi infrastruktúra fejlesztésére.

2016-ban kezdődött a Hajta-KEHOP projekt, ami előtt különböző tervezési, engedélyeztetési munkálatok folytak. Közbeszerzési pályázat keretében egy vállalkozó nyerte meg a projektet. A munkálatokat 2020 őszén kezdték meg. 20.000 m³ iszapot termeltek ki, majd szigeteket képeztek belőle, tóka-rendszert képeztek. Előtte száraz, feliszapolódott nádas volt, víz nélkül. A kotrást nagyon óvatosan kellett elvégezni, hogy a feküt–vízzáró réteget ne vágják át, ezért ezt újra is kellett tervezni. 2021 tavaszán megépítették azt a gátrendszert, ami a Hajta-patak időszakos visszaduzzasztásával a vizes élőhelyek rehabilitációját oldja meg. A csatornarendszer eddig kivezette a vizet a tájból, most a zsilippel felduzzasztott patak vizét a vízkieresztő műtárgy segítségével a mocsárba juttatja. A víz visszakerül a tájba, 2 ha nyílt vízü élőhely keletkezett (20. ábra).

17. ábra A tókarendszer, légi felvétel, forrás: Borsányi Attila

Mivel a terület erősen vízhiányos, ezért a Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság céljaul tűzte ki a Hajta-patak vízpótlását, a patakon duzzasztó és vízpótló árkok építésével. ezt akkor kihúznám innen: „*Megoldásként, a terület délnyugati határán húzódó Hajta patakon, duzzasztó létesítését és a mocsár irányába, vízpótló árok kialakítását határozták meg.*” (Baksay, 2018)

A pályázat célja a klímaváltozás miatt egyre sürgetőbb feladat végrehajtása, a víz megtartása. A Nemzeti Park azt a célt tűzte ki, hogy a természetvédelmi vízgazdálkodás által megtartsa a vizet a tájban. A gátrendszerrel szabályozhatóvá válik a víz megtartása, kotrással több ha nyílt felszínű vízi élőhely alakulhat ki. A projekt hatására javul a terület mikroklímája. Ezzel és a talajban levő vízkészlettel a terület mellett található mezőgazdasági és erdőgazdálkodási területek nem lesznek oly mértékben kiszolgáltatva az aszálynak. Másodsorban a pályázat élőhelyeket teremt a potenciálisan itt fészkelő vízimadaraknak, számukat ezzel növelve. A projekt keretében madármegfigyelő torony is épül, ami lehetőséget ad a megjelenő madárfauna tanulmányozására. A rehabilitációnak köszönhetően egyéb vízi

védett fajok is megjelenhetnek, mint például a réti csík, a lápi szitakötő vagy a vidra. A Hajtamente Pest vármegyei részén végzett munkálatokkal együtt, szerves részét képezik annak az ökológiai rendszernek, mely egy összefüggő, régiókon átívelő hálózat. A projekt legfontosabb eleme a vízduzzasztó műtárgy (21-22. ábra) építése 2020. augusztusában kezdődött meg. (http5)

A terv az volt, hogy mivel a környező terep alacsonyabb, mint a maximális vízszint, így az árkok és a kis tavak partszélei csak a száraz, vízhiányos időszakban kerülnek felszínre. Az ökológiai átjárhatóság érdekében, a kitermelt anyagot foltszerűen helyezik el a kis tavak körül.

2021-ben, amikor elkészültek a munkálatokkal, csapadékos volt az ősz, a Hajta-patakban bőven volt víz. Az elmúlt néhány év aszályos volt és várhatóan ez a tendencia nem is fog javulni. A Hajta-patak önmagában nem képes vízzel megtölteni a kialakított tókarendszert. A Zagyva vize nélkül a jelenlegi mocsár felélesztése a megváltozott klímaviszonyok miatt lehetetlen.

18. ábra A kiszáradt patakmeder és a zsilip, 2025.08.10. saját fotó

19. ábra Ahol víz volt ma már csak a szabályok maradtak, 2025.08.10. saját fotó

Pályázat II.

A Tápió–Hajta kisvízfolyásainak komplex fejlesztését célzó beruházások előkészítése projekt, a DINPI vizes élőhely fejlesztésének második eleme – Széchenyi Terv plusz program keretein belül, KEHOP forrásból, 659,35 millió forint, vissza nem térítendő, uniós támogatással – a Jászberény és Jászfelsőszentgyörgy területére eső Hajta-mocsár vízpótlására.

A beruházás célja a Hajta vízrendszeréhez kapcsolódó vizes élőhelyek vízháztartásának javítása, különösen annak érdekében, hogy hosszabb ideig fennmaradó felszíni vízborítás alakuljon ki, és újra elinduljanak a terület természetes vízmozgásai. A projekt segíti a talajvíz-ingadozás mérséklését, és a már meglévő, természetvédelmi szempontból jelentős értéket képviselő vizes élőhelyek állapotjavítását.

A fejlesztés 791,5 ha-nyi területet fog érinteni, növeli az élőhelyek ellenálló képességét a klímaváltozással és az aszálytal szemben, megerősítse az itt található vizes élőhelyek ökológiai állapotát, valamint a Natura 2000-es területek megőrzését.

A projekt Jászberény, Nagykáta, Szentmártonkáta és Szentlőrinc-káta közigazgatási területeit érinti, és előreláthatóan 2028 decemberéig befejeződik.

Fő projektelemek:

- Zagyva–Hajta átkötés,
- Hajta mellékágak tavai,
- Öreg-Hajta vízellátása.

A vízpótlás terveiről a külső témavezetőm, Németh András számolt be még a tavasszal, részletesen ismertette a Zagyvából történő vízátvétel folyamatát és a projekt jelenlegi állását.

A Hajta-mocsár térsége jelenleg jelentős vízhiánnyal küzd, ami kedvezőtlenül befolyásolja a terület ökológiai állapotát és élőhelyi viszonyait. A vízpótlás megoldása ezért kiemelt fontosságú feladat. Az egyik ígéretes lehetőség a Zagyva folyóból történő vízátvétel, amely műszakilag és környezetvédelmi szempontból is megvalósíthatónak tűnik. Szentmártonkúta határában található egy olyan szakasz, ahol a Hajta-patak mindössze mintegy 1,5 km-re halad a Zagyvától. Ez a közelség kedvező lehetőséget teremt a vízpótlásra. A terület sajátos kettősséget mutat: amikor mintegy 15 évvel ezelőtt a térségben megépültek a szennyvíztisztítók, a nemzeti park igazgatóság már akkor is fellépett annak érdekében, hogy a tisztított szennyvíz ne a Hajta-patakba, hanem a Zagyvába kerüljön. Ennek köszönhetően ma a szentlőrincikéai szennyvíztisztító telep a Zagyvába vezeti el a tisztított vizet, így a Hajta vízgyűjtője nem terhelt ezzel. A jelenlegi tervek szerint a Zagyva vizét a szennyvízbeeresztő cső feletti, mintegy 50 m-es szakaszból vezetik majd át a Hajta-patakba. A vizet ott ideiglenesen elzárják, felduzzasztják, majd ellenőrzött módon engedik tovább a Hajta-mocsár felé. Ennek eredményeként a mocsár jelenlegi medre megtelhet vízzel, és onnan a régi, úgynevezett Öreg-Hajta egykori medrének vonalán folyhat tovább. A víz a Pest és a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye határán húzódó kis töltésen keresztül jutna tovább, ahol egy zsilip segítségével szabályozható lenne a vízleeresztés. A vízpótlás első ütemében a 31-es számú főútig tartó szakasz megvalósítása várható. A megyehatár dűlőjét két ponton keresztezi majd a rendszer, ahol átvezetők beépítésével biztosítják a víz áramlását. A cél az, hogy a víz – ha csak időszakosan is – ismét megjelenjen a régi mederrendszerben, de kedvező hidrológiai viszonyok esetén akár állandó vízborítás is kialakulhasson. A projekt előkészítése előrehaladott állapotban van: a szükséges területek megvásárlása megtörtént, elkészült az előkészítő pályázat és a műszaki tervdokumentáció is. A vízpótlás megvalósítása hosszú távon hozzájárulhat a Hajta-mocsár ökológiai egyensúlyának helyreállításához, valamint a térség természeti értékeinek megőrzéséhez. (Németh, ex verb.)

5.8. Terepbejárás, terepi tapasztalatok

20. ábra A vizsgált terület 2025.10.13. forrás: Google Earth

Az írott források és térképi adatok feldolgozását terepi megfigyelésekkel is szerettem volna kiegészíteni, hogy pontosabb képet kapjak Hajtapusztá és a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület jelenlegi állapotáról (23. ábra). Ezért ebből a célból két alkalommal is kilátogattam a választott területre (melléklet, 24-26. ábra), más-más tapasztalatokat szereztem.

A Hajta-mocsár Természetvédelmi Területet belső témavezetőmmel még júliusban, a legnagyobb forráság és vízhiány közepén jártuk be, ahol személyesen is megtapasztalhattuk a táj jelenlegi állapotát. Az első pályázat során készített tókák széle száraz volt, a patak medre is szárazon állt, csupán a nádasban lehetett találni némi vizes helyet. Vízimadarakat nem láttunk, a terület csendje és mozdulatlansága jól érzékeltette az aszály hatását. A kilátó viszont szépen karbantartott, biztonságos szerkezet, és az információs tábla is igényesen, pontosan mutatja be a terület természeti értékeit. Bár a mocsár jelenleg víz nélküli, mégis jól látható, milyen gazdag élőhely lesz újra a táj, ha megfelelő lesz a vízellátottsága. A mocsár körbe van szinte kerítve villanypásztorral, marhákat tartanak a szomszédos földeken. Ahogy Hajtapusztá területén is. Legeltetnek, kaszálnak, ennek nyomát láttuk is. Mivel ez Natura 2000-es terület, bűvösávokat hagytak a kaszálás során. A negatívum, amit tapasztaltunk, az inváziós növények jelenléte viszonylag nagy területen – aranyvessző fajok (*Solidago* spp.), selyemkóró (*Asclepias syriaca*).

Második terepbejárásom alkalmával a Hajta-barátok néhány tagjával együtt jártuk be a területet, alaposabb képet szerezve annak jelenlegi állapotáról. Beszélgetés közben megosztották tapasztalataikat, amelyek közül több is meglepő és elgondolkodtató volt. Megdöbbenve hallgattam, hogy a kilátó környékén rendszeresen végeznek szemétszedést, mivel a helyet sokan nem annak rendeltetésének megfelelően használják. Elmondásuk szerint a látogatók gyakran hagynak maguk után hulladékot, italosdobozokat, palackokat, sőt olykor egészen meghökkentő tárgyakat is. Szomorúan hallgattam, hogy a kilátó, amely eredetileg a táj szépségének megélését szolgálná, gyakran a felelőtlenység színterévé válik.

Egyik munkatársam, aki rendszeresen jár ki fényképezni, elmesélte, hogy mielőtt a helyszínre lép, először a fényképezőgépével közelít rá a kilátóra, hogy meggyőződjön arról, nincs-e ott olyan személy, akinek a jelenléte miatt nem érezné magát biztonságban. Amikor korábban a témavezetőmmel jártam kint, még azon tűnődtem, milyen lenyűgöző ez a hely, és milyen kár, hogy kissé nehezen megközelíthető. Ma már másként gondolom, jelenleg talán jobb is, ha nem látszik ennyire az útról.

6. Következtetések és javaslatok

A magyarországi tanyavilág kialakulása megmutatja a társadalom, a gazdaság és a tájhasználat több évszázados átalakulását. A tanya, mint a mezőgazdasági termeléshez kötődő önálló gazdasági- és lakóegység, a 18–19. század folyamán alakult ki a földhasználat intenzívebbé válásával, a településszerkezet sűrűsödésével és a szántóföldi művelés térhódításával együtt. A tanya településforma kialakulása mögött egyszerre álltak gazdasági, társadalmi és természeti tényezők, a mezőgazdasági termelés szerkezetének átalakulása, a jobbágyfelszabadítás következményei, valamint a nagy kiterjedésű, sík területek, mint az Alföld földrajzi adottságai.

A 20. század folyamán a tanyavilág sorsa az országos politikai és gazdasági folyamatoktól függött. A két világháború között a tanya még a magyar agrártársadalom szerves része volt. A szocialista időszakban azonban a kollektivizálás, az infrastruktúra hiánya és a külterületek elnéptelenedése a tanyák visszaszorulásához vezetett. A rendszerváltozást követően megindult a tanyák részleges újjáéledése. A hagyományos mezőgazdasági szerepe mellett egyre több tanya szolgál lakóhelyül, turisztikai, rekreációs vagy természetvédelmi célokat. A rendszerváltás után Hajtapusztán néhány tanya gazdasági funkcióját visszanyerte, mások viszont lakó- vagy üdülőhelyekké alakultak. A térségben fennmaradt tanyák a hagyományos tájhasználat megmaradt tanúi, fontosak a kulturális örökségünk megőrzése érdekében, és lehetőséget kínálnak a fenntartható vidékfejlesztésre és tájhasználatra.

Az új tanyák kialakulásának alapjait úgy teremthetjük meg, ha a város környéki tanyák hagyományait és értékeit új szemlélettel közelítjük meg, és a társadalmi, valamint a gazdasági kapcsolatrendszerek megerősítésére, újjáélesztésére összpontosítunk.

Országos és helyi szinten a tanyavilág történetének legfontosabb tanulsága, hogy a tanya nem csupán településföldrajzi sajátosság, és gazdasági egység, hanem kulturális- és táji örökségünk, élő tájtörténeti érték! Jövők szempontjából nagyon fontos, hogy a tanyákhoz kapcsolódó értékeket, a tájszerkezet sokféleségét, a kisparaszti gazdálkodás tudását, a természettel való együttélést, a vidékfejlesztési- és természetvédelmi programok egyaránt felismerjék és hasznosítsák. A hagyományos vidéki életformák megőrzése hozzásegít minket, hogy a tájhoz igazodó, emberléptékű jövőt építsünk.

Hajtapuszta és a jászsági tanyavilág története a magyar vidék sorsának tükrö. Megmutatja hogyan képes az ember alkalmazkodni a táj adottságaihoz, és miként formálja évszázadok alatt környezetét, néhol építve, sokszor azonban pusztítva azt. A tanyák eltűnőben lévő világa figyelmeztetés, múltunk értékei csak addig élnek, amíg gondoskodunk róluk. A hagyomány tisztelete és a táj iránti felelősség nem ellenségei egymásnak. Alapjai lehetnek annak a jövőnek, amelyben a magyar Alföld és benne a Hajtapuszta ismét élhetőbb tájjá válhat.

A vizes élőhelyek rehabilitációja, így a Hajta-mocsár Természetvédelmi Területé is, nagyon fontos. Hiszen ezek a területek természetes víztározóként működnek. Lassítják a terület kiszáradását úgy, hogy visszatartják a belvizet és az esetleges árvizet, ezáltal stabilan tartják a vízháztartást. A vizes élőhelyek a biodiverzitás fennmaradása érdekében is fontosak, számos növény- és állatfaj csak ezeken az élőhelyekben képes fennmaradásra. A 20. századi lecsapolások és csatornázások során ezek a területek sok helyen eltűntek vagy állapotuk annyira leromlott, hogy a táj ökológiai stabilitása is meggyengült. A rehabilitáció fő célja a táj, és a vizes élőhelyek működőképességének a helyreállítása.

A Hajta és benne a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület az elmúlt századokban hatalmas változásokon ment át, ami nem volt mindig pozitív. A táj a természetes állapotát elveszítette az értelmetlen emberi beavatkozástól. A környezettudatos gondolkodás újabb és újabb területeket rehabilitál, próbálja megőrizni jelenlegi állapotát, ezen lehetőség szerint javítva. Hatalmas energiákat fektet a lecsapolás előtti állapotok visszaállításába. Hiszen, ahogy ősi neve is mutatja, ezt a darabkáját a Földnek őseinktől örököltük. Feladatunk, hogy vigyázzunk rá méltóképp.

A vizsgált terület hosszú távú fenntarthatósága érdekében fontosnak tartom a folyamatos és ellenőrzött legeltetést. A legeltetés hozzájárul a gyepek természetes állapotának fennmaradásához, elősegíti a nádas és egyéb vízkedvelő fajok visszaszorítását. A gyepek fajgazdagságának megőrzéséhez az inváziós növények folyamatos irtásával járulhatunk hozzá. A kilátó és környékének tisztán tartása fontos feladat lenne, ezt rendszeres közösségi vagy önkéntes összefogással lehetne megvalósítani - azért, hogy a szemetelés és az esetleges rongálás ne fajuljon tovább, és a kilátó csakis arra legyen használva amire készítették, javasolnám kamerarendszer kiépítését.

7. Összefoglalás

A táj nem csupán földrajzi tér, hanem a múltunk és a történelmünk lenyomata. A tanya az Alföld jellegzetes településformája, amely egyszerre volt lakóhely és önálló gazdasági egység. Kialakulása szorosan összefüggött a természeti adottságokkal, valamint a mezőgazdaság fejlődésével. Dolgozatom témáját részben személyes érintettségem határozta meg, hiszen éltem tanyán én is Hajtapusztá mellett, ezért fontosnak érzem e táj értékeinek megértését és megőrzését.

Dolgozatom célja a magyar tanyás településszerkezet kialakulásának, és fejlődésének, valamint jelenlegi helyzetének bemutatása, különös tekintettel a Jászságra és a Jászberény melletti Hajtapusztára. A terület jó példa terület, mert őrzi a 18–19. századi tanyásodási folyamatok nyomait és azokat a modern átalakulásokat, melyek a 20–21. század során formálták a vidék tájszerkezetét. A kutatás tájhasználat-történeti megközelítésre épül, amely katonai felmérések, levéltári térképek, valamint helytörténeti források elemzésével tárja fel a tanyák múltját, jelenlegi helyzetét és változásait. Dolgozatom sorra veszi a tanyák gazdasági és társadalmi szerepét, a rájuk ható politikai hatásokat, külön figyelmet fordítva a vidékfejlesztési lehetőségekre. Ez a vizsgálat azért időszerű, mert a tanyák nem pusztán történeti emlékek, hanem a fenntartható tájhasználat és a kulturális örökségvédelem szempontjából is meghatározóak.

A magyar tanyavilág a társadalom, a földhasználat és a táj több évszázados változását tükrözi. A 18–19. században gazdasági és természeti adottságok hatására kialakult a tanyarendszer az az Alföld jellegzetes településformájává vált. Később a kollektivizálás és a külterületek elnéptelenedése következtében visszaszorult, majd a rendszerváltás után részben újjáéledt. A megmaradt tanyákon látni még a hagyományos tájhasználat nyomait, részei kulturális örökségünknek, melynek nagy szüksége van a fenntartható vidékfejlesztésre. A tanyák megőrzése mindannyiunknak fontos, mert ez a tájhoz igazodó, emberléptékű, fenntartható jövőnk záloga.

A dolgozat másik célja a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület bemutatása, ami a táj ökológiai szempontból kiemelt jelentőségű része. A vizes élőhelyek rehabilitációja napjaink egy nagyon fontos feladata.

A helyreállítás sikere a Zagyva vízellátottsága, mert a folyó vízutánpótlása nélkül a mocsár jelenlegi állapota nem javítható. A sikeres rehabilitációhoz fontos a már meglévő csatornák és zsilipek folyamatos karbantartása, javítása. Az így helyreállított mocsár elősegítené az itt élő növény- és állatfajok fennmaradását. Újra fészkelő-, bűvő- és táplálkozóhelyül szolgálna olyan madár-, kétlábú- és halfajoknak, melyek a kiszáradás miatt eltűntek a területről.

8. Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni konzulensemnek, Dr. Saláta Dénesnek, hogy tudásával, tanácsaival és mindig pozitív hozzáállásával segítette a munkámat. Köszönöm a biztatását, türelmét és azt, hogy mindig irányt mutatott, amikor elakadtam. Támogatása nélkül ez a dolgozat nem jöhetett volna létre. Külön köszönet az egyik legnagyobb természetvédelmi örnek Németh Andrásnak, hogy számíthattam rá, valamint Varga Zsoltnak, a Jászberény-Hajtapuszta könyv egyik írójának, és Kelemenné Mózes Irénnek, hogy idejükből áldoztak rám.

9. Mellékletek

21. ábra Hajtapuszta (saját fotók)

22. ábra Fahid és a Kaszás kereszt, Hajta (saját forók)

23. ábra Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület (saját fotók)

10. Forrásjegyzék

- Arcanum (2004): Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság – Georeferált változat. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- Baksay Z. (2018): Jászberényi Hajta-mocsár vízpótlása. Duzzasztó és vízszint szabályozó műtárgy. Kiviteli terv 1705/2018. Baksai és társa Bt., Budapest, 56 p.
- Bánkiné Molnár E. (2012): Földadta sors, Népélet a Jászokországban (1745-1848). Jászsági füzetek. Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány, Jászberény, 158 p.
- Bathó E. (2007): Méhészkedés a Jászságban. Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány, Jászberény, 164 p.
- Bathó E. (2014): A szőlő termesztése a Jászságban. Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény, 224 p.
- Bathó E., Besenyi V., Buschmann F., Farkas F., V. Juhász Nyitó K., Kókai M., Papp I., Selmeczi L. (2011): Jászberény: Szülőföldünk a Jászság. Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény, 448 p.
- Besenyi, V. (2018): Baráth Miklós emlékére – A jászberényi közbirtokosságról. Berényi Kármentő – A jászberényi városvédő és szépítő egyesület lapja 25: 2–5.
- Biró M., Révész A., Molnár Zs., Horváth F., Czucz B. (2008): Regional habitat pattern of the Danube-Tisza Interfluve in Hungary II. The sand, the steppe and the riverine vegetation, degraded and regenerating habitats, regional habitat destruction. *Acta Botanica Hungarica* 50(1–2): 19–60.
- Biró M., Sztár K., Horváth., Bagi I., Molnár Zs. (2013): Detection of long-term landscape changes and trajectories in a Pannonian sand region: comparing land-cover and habitat-based approaches at two spatial scales. *Community Ecology* 14(2): 219–230
- Biszak S., Tímár G., Molnár G., Jankó A. (2007): Harmadik Katonai Felmérés, a Magyar Szent Korona Országai, 1:25.000. DVDROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- Blénassy J. (1940): Jászberény életrajza a kiegyezés utáni évtizedekben. *Jász Hírlap*, Jászberény, 128 p.
- Bschmann, F. (2012): 25 éve védett a Hajta-mocsár Természetvédelmi Terület. Berényi kármentő – A jászberényi városvédő és szépítő egyesület lapja 19(1): 4–5.
- Buschmann F. (1995): Jászberény és környékének természeti értékei I. A Hajta. Jász Múzeum, Jászberény, 120 p.
- Buschmann F. (2004): Jászberény környékének természeti szépségei és értékei. Védett növények és állatok. Dr. Gedel József, Jászberény, 71 p.

- Csatári B. (2019): A tanyák. *Metszetek* 8(4): 93–109.
- DINPI (2014): A HUDI20025 Hajta mente kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület fenntartási terve. Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Budapest, 76 p.
- Fényes E. (1851) Magyarország geographiai szótára I–II. kötet. Szerzői kiadás, Budapest, 1254 p.
- Fodor F. (1942): A Jászság életrajza. Szent István Társulat, Budapest, 504 p.
- Gayle, D. (2024): Botanical gardens ‘most effective’ green space at cooling streets in heatwaves. *The Guardian online – Environment*. <https://www.theguardian.com/environment/2024/feb/23/botanical-gardens-most-effective-green-space-at-cooling-streets-in-heatwaves> (2025.09.18.)
- Horváth D. (1985): A tizedik ember. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 356 p.
- Hungarikumok Gyűjteménye–Magyar Értéktár: <https://www.hungarikum.hu/hu/content/-magyar-tanya> (2025.08.26.)
- Istvánovics, V., Kovács, A., Vörös, L., Herodek, S., Pomogyi, P. (1997): Phosphorus cycling in a large, reconstructed wetland, the lower Kis-Balaton Reservoir (Hungary). *SIL Proceedings 1922-2010* 26(2): 323–329.
- Jász Hírlap (1933): Jászberényi népszámlálás adatai. *Jász Hírlap*: 1933. február 11.
- Katona K. (2009): A tanyai élet virágzása és hanyatlása Jászberény-Homokon. Jászsági füzetek, Jász Múzeumért kulturális Alapítvány, Jászberény, 224 p.
- Kozma, Z., Decsi, B., Ács, T., Kardos, M.K., Hidy, D., Árvai, M., Kalicz, P., Kern, Z., Pinke, Z. (2023): Supposed Effects of Wetland Restoration on Hydrological Conditions and the Provisioning Ecosystem Services—A Model-Based Case Study at a Hungarian Lowland Catchment. *Sustainability* 15(15): 11700.
- KSH (2016): Népszámlálás 2011 – 20. A külterületen élők társadalmi, gazdasági jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 60 p.
- Langó Zs., Balázs Z. (2013): „Nádváros” Farmostól-Egreskátáig. *Hidrológiai Közlöny* 93(4): 47–50.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005): Ecosystems and human well-being: Wetlands and water. Synthesis, World Resources Institute, Washington, DC, 68 p.
- Országos Vízgazdálkodási Keretterv (1965): Országos Vízgazdálkodási Keretterv. Kézirat. Országos Vízügyi Igazgatóság, Budapest, 897 p.
- Pethő L. (főszerk.) (2017): Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 752 p.
- Pethő, L. (főszerk.) (2014): Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 442 p.

- Pethő, L. (főszerk.) (2015): Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 600 p.
- Rakonczi J. (2000): A környezet hidrogeográfiai összefüggései az Alföldön. In: Pálfai I. (szerk.): A víz szerepe és jelentősége az Alföldön. Nagyalföld Alapítvány Kötetei 6. Békéscsaba, pp. 16–26.
- Selmeczi L. (2007): A jászok régészeti emlékei Négyszálláson. Jászsági Évkönyv, Jászok Egyesülete, Jászberény, pp. 57–68.
- Somogyi S. (szerk.) (2000): A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon. MTA Földrajztudományi Intézet, Budapest, 302 p.
- Szabó M. (2005): Vizes élőhelyek tájökölógiai jellemvonásai a Szigetköz példáján. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 169 p.
- Tímár G., Molnár G., Székely B., Biszak S., Jankó A. (2008): Magyarország topográfiai térképei a második világháború időszakából. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- Tímár G., Molnár G., Székely B., Biszak S., Varga J., Jankó A. (2006): Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság - Georeferált változat. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- Uj, B., Nagy, A., Saláta, D., Laborczi, A., Malatinszky, Á., Bakó, G., Danyik, T., Tóth, A., S.-Falusi, E., Gyuricza, Cs., Póti, P., Penksza, K. (2015): Wetland habitats of the Kis-Sárrét 1860–2008 (Körös-Maros National Park, Hungary). *Journal of Maps* 12(2): 211–221.
- Varga K., Varga Zs. (2021): Jászberény-Hajtapuszta. Jász Helytörténeti Kör és a Jászapátiak Baráti Egyesülete, Jászberény, 362 p.
- Xu, X., Chen, M., Guishan, Y., Jiang, B., Zhang, J. (2020): Wetland ecosystem service research: A critical review. *Global Ecology and Conservation* 22: e01027.
- Zedler, J.B., Kercher, S. (2005): Wetland resources: Status, trends, ecosystem services, and restorability. *Annual Review of Environment and Resources* 30: 39–74.
- Zeitler, Á. (2012): Kuláksorsok Makón és környékén a források tükrében 1950 és 1953 között. *Történelemtanítás* 4(3–4): 1–26.
- Zlinszky, A., Timár, G. (2013): Historic maps as a data source for socio-hydrology: a case study of the Lake Balaton wetland system, Hungary. *Hydrology and Earth System Sciences* 17(11): 4589–4606,

Internetes források

http1: <https://kap.gov.hu/tamogatas/kap-rd42-1-25?utm> (2025.08.13.)

http2: <https://magyarfaluprogram.hu/?utm> (2025.08.26.)

http3: https://www.termalfurdo.hu/latnivalo/hajta-mocsar-termeszetvedelmi-terulet-191#google_vignette (2025.09.01.)

http4: <https://jaszsag.eu/e4a7-hajta-mocsar.html> (2025.09.05.)

http5: <https://ng.24.hu/termeszet/2020/08/13/visszaadni-a-vizet-a-hajta-mentenek/>
(2025.09.18.)

11. Nyilatkozatok

NYILATKOZAT

a szakdolgozatnyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: Szabó-Berkó Ildikó
A Hallgató Neptun kódja: 6EW7M6
A dolgozat címe: A jászberényi Hajtapusztá és a Hajta-mocsár tájhasználat-története
A megjelenés éve: 2025
A konzulens intézetének neve: Vadgazdálkodási és Természetvédelmi Intézet
A konzulens tanszékének a neve: Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott szakdolgozat egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, és az irodalomjegyzékben szerepeltettem. Továbbá kijelentem, hogy a dolgozat elkészítése során alkalmazott mesterséges intelligencia-eszközök (pl. szöveggenerálás, nyelvi javítás, fordítás, adatelemzés) használata nem helyettesítette a saját kutatási és alkotói munkámat, azok alkalmazását a források között vagy a módszertani részben feltüntettem, és a szakmai-etikai elvárásoknak megfelelően jártam el.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkor szellemi tulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe. Tudomásul veszem, hogy a megvédett és

- nem titkosított dolgozat a védést követően
- titkosításra engedélyezett dolgozat a benyújtásától számított 5 év eltelté után nyilvánosan elérhető és kereshető lesz az Egyetem könyvtári repozitori rendszerében.

Kelt: Gödöllő, 2025. év november hó 4. nap

Hallgató aláírása

NYILATKOZAT

Szabó-Berkó Ildikó (6EW7M6) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a szakdolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A szakdolgozatot a záróvizsgán történő védelemre **javaslom**.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: nem

Kelt: Gödöllő, 2025. év november hó 4. nap

---

belső konzulens

NYILATKOZAT

Hallgatók, doktoranduszok nyilatkozata mesterséges intelligencia (MI) alkalmazásáról

1. Általános adatok

Hallgató neve:	Szabó-Berkó Ildikó
Neptun-kódja:	6EW7M6
Képzési szint (a megfelelőt jelölje X-szel):	☒ BSc/BA ☐ MSc/MA ☐ Doktori (PhD) ☐ Egyéb: .....
Tantárgy neve/kódja*:	Szakdolgozat készítés
A munka címe:	A jászberényi Hajtapuszta és a Hajta-mocsár tájhasználat-története

* doktori értekezés esetén nem kitöltendő

2. Nyilatkozat az MI használatáról

Alulírott, etikai felelősségem teljes tudatában az alábbi nyilatkozatot teszem:

(Kérjük, válasszon egyet az alábbi lehetőségek közül!)

A) Nem alkalmaztam mesterséges intelligencia rendszert vagy szolgáltatást.

(Amennyiben ezt jelölte, a további táblázatok kitöltése nem szükséges.)

B) Alkalmaztam mesterséges intelligencia rendszert vagy szolgáltatást.

(Kérjük, töltsse ki a vonatkozó táblázatokat!)

3. A mesterséges intelligencia használatának részletezése

I. TÁBLÁZAT: Asszisztensi vagy kisebb mértékű felhasználás (pl. fordítás, nyelvi korrektúra, ötletelés stb.)

(Ezen felhasználások esetében a konkrét promptok és válaszok csatolása nem szükséges.)

A felhasználás célja	Alkalmazott MI-eszköz neve és verziója	Érintett rész (ha nem a szöveg egészére vonatkozik)
–	–	–

II. TÁBLÁZAT: Jelentős tartalmi hozzájárulás (pl. egy teljes ábra vagy egy hosszabb szövegrész generálása)

(Ezekben az esetekben a felhasznált kulcsfontosságú promptok és az MI által adott nyers válaszok dokumentálása és a munka mellékletében való csatolása szükséges.)

A felhasználás célja	Alkalmazott MI- eszköz neve, verziója, elérhetősége	Az érintett fejezet / ábra / táblázat pontos sorszáma	A prompt-naplót tartalmazó melléklet bejegyzésének sorszáma
–	–	–	–

3/A. Oktató által előírt kiegészítő szabályok (ha vannak)

Amennyiben az adott tantárgy oktatója vagy témavezetője az MI-eszközök használatára vonatkozóan külön szabályokat vagy elvárásokat határozott meg, kérjük, az alábbi mezőben foglalja össze ezeket:

Pl. az MI használatának tilalma bizonyos feladattípusokra; csak konkrét eszköz használata engedélyezett; eltérő hivatkozási elvárások; dokumentációs forma stb.

Oktató vagy témavezető által előírt szabályok:

.....
.....
.....
.....

4. Minden hallgatóra vonatkozó nyilatkozat:

Kijelentem, hogy az MI által esetlegesen generált tartalmakat minden esetben kritikailag felülvizsgáltam, szerkesztettem és a munkába illesztettem. A leadott munka minden eleméért, annak eredetiségéért és tudományos helytállóságáért teljes körű felelősséget vállalok. Tudomásul veszem, hogy a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem a benyújtott munkát mesterséges intelligencia detektorral ellenőrizheti, és eljárást kezdeményezhet, amennyiben a nyilatkozatom valótlan vagy hiányos.

Kelt: Gödöllő, 2025. év november hó 4. nap

Szabó-Berke Jolika

Hallgató aláírása

Konzulens aláírása